

Recensioner

Avhandlingens språkdräkt

Johan Asplund

Göteborg: Förlaget Korpen 2002, 133 s.

DEN NUMERA LEGENDARISKE lundasociologen Johan Asplund har genom åren förgyllt bokmarknaden med ett ansevärt antal böcker om människan i hennes sociala sammanhang. Ett oroväckande rykte under 1990-talet lydde att Asplund slutat publicera sig, men så i fjol utkom plötsligt inte bara en utan två böcker, dels *Genom huvudet. Problemlösningens socialpsykologi*, dels *Avhandlingens språkdräkt*.

Tänk om man hade fått denna bok i sin hand då man började forskarutbildningen, tänker jag när jag vänder sista bladet i *Avhandlingens språkdräkt*. Boken riktar sig rakt till mig och mina doktorandkollegor, vi som tillhör nästa generations vetenskapare. Den är också mycket riktigt resultatet av en serie asplundska doktorandseminarier kring det vetenskapliga språket. Och här märks det tydligt att det är en synnerligen rutinerad professor emeritus som talar. Generösa reflektioner kring egna erfarenheter av det skrivna ordet – lyckade såväl som misslyckade – varvas med kritik av såväl icke namngivna kollegors som av stora högst namngivna teoretikers fadäser.

När det gäller fel i den skrivna akademiska prosan skiljer Asplund mellan just lapsusar och fadäser. En lapsus är ett skrivfel som oftast inte lämnar något bestående intryck och som inte heller reducerar läsarens förtroende för författaren. Det kan röra sig om en enstaka felaktig preposition, ett stavfel eller något liknande. Men den som skriver att ”hunger skapar ett behov av föda” ger exempel på ett betydligt större fel. Här handlar det om ett *tankefel*, inte ett vanligt skrivfel eller slarvfel. ”Hunger skapar ett behov av föda” är en fadäs och såda-

na bör alla forskare vara uppmärksamma på. Det dunkelt uttryckta är här inte bara dunkelt tänkt, utan kanske rent av *fel* tänkt.

Språk och tänkande hör alltså samman; de är två sidor av samma mynt. Därför avhandlar *Avhandlingens språkdräkt* så mycket mer än bara språkets dräkt, vilket betyder att om jag skall vara kritisk mot något när det gäller denna bok, så är det just dess platta och något missvisande titel. För det handlar inte alls i första hand om tankens klädedräkt utan om dess anatomi. Här finns, anmärkningsvärt nog, även ett ömsint försvarstal för ”den naive empirikern”, den som i Linnés anda samlar för att kunna systematisera och sammanställa sin omvärld. Här finns också ett utmärkt avsnitt om metaforers betydelse för tankens utveckling, helt i linje med Asplunds tes om att den språkliga framställningen inte bara är form och estetik.

Jag kan villigt erkänna att jag redan innan var förtjust i Johan Asplunds böcker och har läst allt jag lyckats komma över. Några av dem, som *Tid, rum, individ, kollektiv* och *Det sociala livets elementära former*, har jag gång på gång återkommit till, inte bara för att de tycks säga nya saker till mig hela tiden, utan också för det språk på vilket de är skrivna. Tidvis blir jag frustrerad över det jag uppfattar som en smutt raljerande ton, men i nästa sekund är den som bortblåst till förmån för en spikrak och okonstlad öppenhet jag sällan träffar på någon annanstans i fackprosans värld. Det är helt enkelt *engagerande* att läsa Asplunds böcker och anledningen till detta måste vara, som jag ser det, att hans känsla och intresse för det språkliga uttrycket genomsyrar och befruktar också hans intellektuella resonemang. Det är när ord får liv på papper som såväl studieobjektet som

RECENSIONER

det ytterst synliga studiesubjektet lyfter det faktaspecifika till något allmängiltigt. En tredje betydelse tillkommer (vilket också understryker det som alla humanistiskt orienterade forskare vet, nämligen att det som inte är nedskrivet med egna ord, är inte färdigtänkt). Om jag skulle peka ut en insikt jag personligen fått av Johan Asplund, och som *Avhandlingens språkdväret* i högsta grad befäster och bekräftar, så är det just hur kolossalt viktigt det är att hitta sin egen ton även – eller kanske i synnerhet – i det vetenskapliga språket. Detta eftersom språket för en humanist eller samhällsvetare inte är bara ett instrument, utan ett sätt att tänka kring det mänskliga. Att inte vara intresserad av att utveckla sin språkförståelse och sin språkkänsla vore att låta sin egen tanke stagnera. *Avhandlingens språkdväret* rekommenderas därför härmed å det varmaste som introducerande och inspirerande läsning för alla doktorander i humaniora och samhällsvetenskap. Och för alla andra.

Marie Cronqvist

Freyr's Offspring, Rulers and Religion in Ancient Svea Society

Olof Sundqvist

Uppsala universitet: Acta Universitatis Upsaliensis, Historia Religionum 21 2002, 420 s.

DET ÄR JUST INGEN ENKEL uppgift Olof Sundqvist tagit på sig i *Freyr's Offspring*. Huvudsyftet med studien anges vara att undersöka förhållandet mellan härskardöme och religion i sveasamhället från slutet av folkvandringstiden till slutet av vikingatiden och att söka kontinuiteter in i den äldre delen av medeltiden. Sveasamhället avser snarast Mälardalsregionen, churu Sundqvist påpekar att vi egentligen inte vet exakt vad termen svear betecknade i förkristen tid. Redan detta förhållande pekar på de stora problem en studie som denna

ovillkorligen måste bemästra. Den uppenbara bristen på skriftligt källmaterial före folkungatiden gör det nödvändigt att gå utanför landets gränser och söka komparationer i andra nordiska och utomnordiska kultursfärer. Det blir också nödvändigt att utgå inte bara från traditionell religionshistorisk källforskning utan också från ortnamnsforskning, filologi, etnologi och arkeologi.

Sundqvist tar sig först och främst an den ofrånkomliga frågan om det sakrala kungadömet som stötts och blötts sedan 1800-talet. Hypotesen att en stark gudomlig-rituell koppling till kungens person existerar i många tidiga kungadömen var populär hos vissa äldre forskare som Otto von Friesen och Sune Lindqvist, vilka föreställde sig att fornnordiska kungar sågs som härstammande från gudar och i anslutning till detta ansvariga för välstånd och årsväxt. Dessa kungar skulle enligt hypotesen ingått i ett 'hieros gamos' eller gudomligt bröllop med en mytisk varelse. Stöd för denna uppfattning hämtades bland annat från eddadikter, skaldeverser och högmedeltida sagotexter. Kritiker som W. Baetke, Lars Lönnroth och Thomas Lindkvist har pekat på att äldre (förkristna) källtexter till svearnas historia inte ger några klara hänvisningar till ett sakralt kungadöme, churu det verkar rimligt att härskarna hade funktioner i samband med kulthandlingar. Kungadömet skulle alltså varit politiskt snarare än rituellt förankrat. Sundqvist menar här att den traditionella idén om ett sakralt kungadöme på nordisk mark är behäftad med metodologiska problem, men att Baetke med flera har varit alltför skeptiska till de medeltida källorna, och att kontinuiteter mellan förkristet och kristet kungadöme faktiskt kan spåras.

Denna uppvärderande uppfattning av källstoffet, som uppenbarligen går strick i stäv med radikalkritisk forskning av till exempel Peter Sawyers märke, underbygger författaren med en minutös genomgång

av käll- och forskningsläge och bakgrund som upptar bokens första 140 sidor. Det kan tilläggas att referenslistan omfattar 48 sidor med uppskattningsvis långt mer än 1000 titlar. Denna närmast bedövande belesenhet kan dock inte dölja att många konklusioner vilar på minst sagt lösa boliner. För att kunna fullfölja sin argumentationskedja måste Sundqvist "försvara" källtexter som en del nyare forskning utmönstrat. Claus Krag's omdatering av Ynglingatal till 1100-talet och Henrik Jansons radikala omvärdering av Adam av Bremens skildring av Uppsalakulten avvisas efter diskussion, möjligen på ett väl kategoriskt sätt. Speciellt det flitiga användandet av Ynglingatal i analysen ter sig i mina ögon äventyrligt då diktens tillkomsthistoria är så oklar liksom diktarens kännedom om genuina östnordiska förhållanden. Sundqvist finner gång på gång stöd för rituella element antydda i Ynglingatal i andra äldre källor, men det är fråga om hur mycket detta säger oss om ynglingatraditionens specifikt svenska proveniens.

Efter forskningsläge och bakgrund följer åtta kapitel som tar upp hypotetiska teman i det fornsvenska kungadömet: genealogins funktion, kultiskt ledarskap, begravningsfester etcetera. Författaren tillbakavisar idén om att kungen var gudomlig i sig och betecknar också det gudomliga bröllopet som otydligt i materialet. Däremot menar han sig finna belägg för tydliga rituella funktioner som att döma av arkeologiska data kan ha sina rötter i folkvandringstid. Aristokratiska ätter kontrollerade kult och kultplatser och fick därigenom en oundgänglig roll i ceremonierna. Härskarens kultaktivitet var alltså en del av hans maktutövning, men det fanns också en reciprocitet; han var bara legitim så länge han skötte sina rituella plikter.

Bokens fyra sista kapitel diskuterar övergången till ett kristet kungarike. Sundqvist räknar liksom de flesta av dagens historiker med en sen riksbildning som fick fastare

former först efter 1164. Det nya kristna kungadöme som växte fram skilde sig radikalt från det gamla decentraliserade samhället. Likväl tror sig författaren kunna spåra vissa reminiscenser av det äldre kultiskt förankrade kungadömet – ceremonierna där kandidater togs respektive dömdes till kung, den rituella eriksgatan, edsavläggelser. Även detta går tvärtemot vissa nyare historiker som velat se flera av dessa bruk som betingade av högmedeltida politiska konstellationer. Den gamla idén att se Sankt Erikskulten som innehållande förkristna element tas upp till ny diskussion.

För att sammanfatta är detta en bok som vittnar om en betydande inläsning av problemområdet och innehåller vissa intressanta komparativa grepp. I sin diskussion av källmaterialets möjligheter är det emellertid en kontroversiell studie. Jag tenderar att hålla med Sundqvist om att vissa skrifliga källors användbarhet alltför kategoriskt avfärdats av nyare filologer och historiker. Men samtidigt är källorna till svenska förhållanden av så bräcklig och fragmentarisk art att de karaktäristika han tilldelar det rituella kungadömet ej helt förmår övertyga. På ett sett står svearna i vägen för Sundqvist då så mycket av stoffet rör fornvästnordiska förhållanden. Att boken är skriven på engelska är i sig värdefullt då det omfattande forskningsläget med fördel kan användas som referens av en internationell läsekrets. Det finns annars inte mycket skrivet på engelska om det forntida och tidigmedeltida svenska samhället.

Hans Hägerdal

Beställare och finansörer. Träskulptur från 1300-talet i gamla ärkestiftet

Carina Jacobsson

Visby: Ödins förlag 2002, 474 s.

DET FÖRSTA JAG SER är en idealkonung i trä, en skägglös man med krona på huvud.

RECENSIONER

Sankt Erik, tänker jag instinktivt. Han brukar ju se ut så där. Ungefär. Men när jag väl läser den bok vars utsida pryds av kungahelgonet infinner sig tvivlen. Sankt Eriks attribut är påfallande lika de som förknippas med helgonet på andra sidan kölen, Sankt Olav, eller Olof, som vi säger i Sverige. Kontexten, det konstnärliga sammanhanget, är avgörande för att fastställa kungens identitet. Under senmedeltiden stod skulpturen av kungahelgonet troligen på södra sidoaltaret i Roslagsbro kyrka, omgivet av kalkmåleri med motiv hämtade från Olofslegenden. Dessutom har vi problemet med vapnet. Erik brukar avbildas med svärd, Olof med yxa. Ingetdera vapen återstår på skulpturen från Roslagsbro, men det syns att kungen en gång har hållit ett dylikt. Ett svärd skulle ha hamnat alldeles för högt upp på kroppen. Alltså yxa, alltså Olof. Det tror jag åtminstone i några sekunder, men spekulationerna leder vidare, mycket längre än det finns utrymme för att redovisa i denna recension.

Resonemangen kring kungahelgonet i Roslagsbro är typiska för den kunnighet och noggrannhet som utmärker Carina Jacobssons forskning. Jacobsson, verksam som universitetslärare i konstvetenskap i Uppsala, skrev under första hälften av 1990-talet sin avhandling om höggotisk träskulptur i Linköpings medeltida biskopsdöme. Därefter har hon gått vidare i samma banor men med siktet förskjutet mot Uppsala ärkestift, ett väldigt territorium som under medeltiden omfattade Uppland och största delen av Norrland. Resultatet är den praktfulla boken *Beställare och finansierare. Träskulptur från 1300-talet i gamla ärkestiftet*.

Den är i lika stor utsträckning en samling skarpa och lättlästa analyser som ett livskraftigt referensverk. För en i ämnet icke insatt person kan likväl ämnet verka aningen torrt. Medeltida träskulpturer? Sådant som man traskar förbi med trötta blickar på museer? Madonnor och krucifix

som blott betingar onödigt dyra slantar till konservering och som ser så förskräckligt gammalmodiga och malätna ut i de fall de ännu står eller hänger i sina gamla kyrkor? Ånej, det är väl inget att höja på ögonbrynen inför? Denna typ av argument, dessvärre alls icke ovanliga bland gemene man, är framför allt en indikation på att vi befinner oss i Sverige. Och då menar jag inte att svenskar skulle vara mindre kultiverade än utlänningar utan att medeltida träskulpturer faktiskt är så vanligt förekommande här att vi tar dem för givna. En engelsman skulle reagera annorlunda. I England existerar det knappt några medeltida träskulpturer: nästan allt är borta. När jag frågar engelska akademiker om varför det är så får jag vitt skilda svar – att de brändes upp under reformationen, att de aldrig har funnits, etc. Sanningen är att ingen vet varför lilla Sverige har så underbart många medeltida träklenoder kvar, medan grannarna på andra sidan Nordsjön har blivit utan.

Väl att märka har även många svenska akademiker resonerat på ett sätt som i grund och botten inte avviker alltför mycket från den gäspande gemene mannen i exemplet ovan. Mycket forskning återstår att utföra innan vi har lockat fram de hemligheter och den kunskap som vår medeltida konstskatt rymmer. Träskulpturerna är ett alltför sällan använt källmaterial till historiska studier, och då menar jag inte bara konsthistoria utan i lika stor utsträckning idéhistoria, kulturhistoria och politisk historia. Jacobssons bok är, liksom Lena Liepes bok om skånsk träskulptur (1995), ett gott exempel på hur studiet av skulpturerna kan bli en väg till större förståelse av sociala, ekonomiska och lokalpolitiska sammanhang.

Det är därför värt att poängtera hur Jacobsson, förutom att avsätta sidor åt de traditionella diskussionerna om stil- och dateringsproblem, även ägnar stort intresse och mycken energi åt att forska om konstverkens spridning mot bakgrund av vem

eller vilka som kan ha varit beställare eller ekonomisk motor bakom projekten. Hennes metod går ut på att undersöka vilka personer som hade makt och inflytande i respektive socken under den aktuella tiden. Det handlar dels om att undersöka vilka godsbesittande familjer och individer som fanns på plats, dels om vilka präster som utövade andlig myndighet i socknarna; inköp av nya inventarier till kyrkan måste ju rimligen ha skett med kyrkoherdens goda minne. Anta vidare att prästen i församlingen även hade ett ämbete vid Uppsala domkyrka, och det ligger nära till hands att anta att de trender som gjorde sig gällande i stiftets centrum kunde spridas genom personliga kanaler ute i bygderna.

Just detta är också vad Jacobsson anser sig kunna belägga, i synnerhet när det gäller en grupp stora skulpturverk som uppenbarligen har tillkommit mot bakgrund av vad som fanns att beskåda i Uppsala. Hit hör det magnifika triumfkrcifixet i Rasbo kyrka i Uppland, som tillverkades i början av 1300-talet. Ett nästan likadant konstverk, men i mindre format, finns i Vemo i Finland – där Rasboprästen Bengt Gregersson, sedermera biskop i Åbo, ägde fädernegods. Sådana sammanträffanden kan knappast vara slumpartade. I några fall finns till och med dokumenterade legat till sockenkyrkorna, vilka tidsmässigt överensstämmer med de tidpunkter då krcifixen skapades. Ett annat exempel: det faktum att det finns ett höggotiskt triumfkrcifix i Hedesunda i Gästrikland sammanhänger enligt Jacobsson med att helgedomen i mitten av 1300-talet innehades av kaniken Mats Larsson, med magistergrad från Paris i det intellektuella bagaget. På punkt för punkt får således den medeltida kyrkokonsten ett ansikte.

Den här typen av resonemang är givetvis dömda att resultera i frågetecken av källkritisk art: det handlar ju sällan om konkreta bevis utan om sannolikhetsresonemang. Men den samlade informations-

mängden i Jacobssons bok gör att man även som textarbetande historiker blir imponerad, och i det stora hela övertygad. Förutom den rent konstvetenskapliga välgärning hon gjort genom att samla ihop analyser av alla 1300-talets ärkestiftsskulpturer i en vacker volym har Jacobsson konkret visat på en alternativ väg till ytterligare studier av maktsfärer och kontakter i det medeltida Sverige. Det skall hon ha tack för.

Dick Harrison

Strategies of Sanity and Survival. Religious Responses to Natural Disasters in the Middle Ages

Jussi Hanska

Helsingfors: Studia Fennica Historica 2002, 220 s.

EN AV DE SENAST publicerade medeltids-historiska studierna från vårt östra broderland har den spännande titeln *Strategies of Sanity and Survival*, skriven av Jussi Hanska. Undertiteln *Religious Responses to Natural Disasters in the Middle Ages* visar att vi befinner oss i det gränsland mellan socialhistoria och kyrkohistoria som alltmer har kommit i fokus under de senaste decennierna. Eftersom det är ett forskningsområde som undertecknad känner starkt för är det inte utan en viss spänning som jag öppnar volymen.

Boken handlar om andliga attityder till och reaktioner på naturkatastrofer under medeltiden. Med naturkatastrofer avses jordbävningar, översvämningar, torka, vulkanutbrott, stormar, med flera fenomen som inte slukade tillnärmelsevis lika många människoliv som digerdöden eller andra pestepidemier men som var lika allvarliga för de personligt drabbade människorna. Digerdöden fungerar närmast som ett rött skynke för Hanska: han är märkbart irriterad över all den forskning som har varit strikt fokuserad på just denna ka-

RECESSIONER

tastrof och som därmed bidragit till att osynliggöra alla de andra katastroferna. Hans poäng är att medeltidsmänniskan förvisso inte kunde förstå sådana händelser på samma sätt som en modern vetenskapsman, men hon sökte icke desto mindre instinktivt förklara dem. Hur gick hon till väga? Och hur sökte hon förhindra kommande naturkatastrofer?

Hanska söker svaret i analyser av krönikor, predikningar och diverse liturgiska källor (böner, mässor, etc.). Han finner att årtskilliga "magisk-religiösa" traditioner, det vill säga svårutrotliga kulter som kyrkan hade assimilerat med kristendomen, kom till god användning. Det rörde sig om en mängd officiella riter, litanior och processioner som syftade till att framkalla gudomlig hjälp. Man tillbad helgon i deras egenskap av medlare mellan människan och det gudomliga och tillverkade amuletter och talismaner. Författaren lägger särskilt stor tonvikt vid överhetens officiella tolkningsförsök: organiserad botgöring, votivmässor, predikningar och andra sätt att ge ett auktoriserat svar på frågan "varför drabbades vi av katastrofen?" Det fanns visserligen även en folklig responskultur, men den var antingen strikt inriktad på rumslig flykt från eländet eller antog former som gjorde den lätt att kontrollera, till exempel genom att kanalisera bön och botgöring till kyrkligt accepterade helgedomar och vallfartsmål.

När det gäller de konkreta svaren på frågan varför katastroferna överhuvudtaget drabbade världen existerade en uppsjö av sinsemellan olika förklaringsförsök. Här fanns naturfilosofer och astrologer, lärda teologer med idéer om att katastroferna var utslag av Guds barmhärtighet (varningar för ett ännu värre öde hinsides!), domedagspredikanter som anade Antikrist och Yttersta domen runtom hörnet, självspåkande flagellant, syndabocksletare, med flera. Många ansåg att Gud önskade straffa folket för dess synder och därför lät demo-

nerna härja fritt ett tag. Andra gav sig in i djupgående diskussioner om teodicéproblemet. En vanlig resonemangslösning var att anta att de som dött i katastrofer antingen hade blivit rätteligen straffade för sitt syndfulla leverne eller blivit rätteligen belönade för sin dygd och numera njöt av Guds godhet.

Hanska menar att de som sökte förklara katastroferna under medeltiden bör jämföras med nutidens psykiatriker och terapeuter. Deras uppgift var att ge förklaringar, att skänka mening där ingen mening fanns. Även en falsk kausalförklaring var bättre än ingen förklaring alls. I ett läge där många människor var förvirrade, desperata och anklagade sig själva kunde uppmaningar till botgöring, eller något motsvarande, fylla en central existentiell funktion. Man fick hjälp att känna frid.

Bokens fokus ligger på 1200- och 1300-talen, men Hanska menar själv att hans slutsatser inte bara är relevanta för responser på medeltida katastrofer utan för liknande händelser under hela den förmoderna epoken; han söker sig uttryckligt till Annalesskolan och dess *longue durée*-resonemang. Och i detta har han säkert helt rätt. Lite väl rätt, faktiskt, och detta är forskningsmässigt trist. Min enda grundläggande invändning mot denna i allt väsentligt väl genomförda undersökning är nämligen att de flesta av Hanskas slutsatser redan är välkända för medeltidens och den tidigmoderna epokens räkning. När jag skrev min bok om digerdöden (*Stora döden*, 2000, uppenbarligen ej läst av Hanska) mötte jag exakt samma blandning av folkliga och lärda attityder som Hanska finner i sin genomgång. Hans undersökning tillför alltså inte forskningen mycket nytt; han bekräftar vad vi redan visste och utsträcker denna kunskap till fler källor och fler katastrofer än tidigare.

Strategies of Sanity and Survival är, inte minst genom dess genremässiga genomgång, en mycket nyttig bok. Den som kan

sin medeltida mentalitetshistoria hoppar förvisso inte till av överraskning, men det är inte Hanskas fel. Han har lagt en ny pusselbit i utforskningen av medeltidsmänniskans världsbild, och det kan knappast läggas honom till last att dess utseende påminner om de pusselbitar som redan är framlagda.

Dick Harrison

Det svenska samhället 800–1720. Klerkernas och adelns tid

Thomas Lindkvist & Maria Sjöberg

Lund: Studentlitteratur 2003, 528 s.

FÖRR HADE UTGIVAREN av svenska läromedel i historia i princip monopol på produkten. När min generation läste grundkursen i medeltidshistoria var det således uteslutande Carlsson/Roséns digra bok från 1962 som gällde. Sedan kom Lindkvist/Ågren (1985), som mängder av mina egna studentkullar har haft som obligatorisk kurslitteratur. Nu, äntligen, har den monopolistiska trenden brutits. Idag råder, märkligt nog inom detta fält, konkurrens på marknaden. Liber förlag gav år 2002 ut *Sveriges historia – Medeltiden*, skriven av undertecknad, vilken kronologiskt följs av en forskningsmässigt uppdaterad lärobok om tidigmodern tid (Behre/Larsson/Österberg 2001). Studentlitteratur ger år 2003 ut *Det svenska samhället 800–1720. Klerkernas och adelns tid*, skriven av Thomas Lindkvist (medeltiden) och Maria Sjöberg (tidigmodern tid).

Vilken bokserie kommer att gå segrande fram på högskolorna och universiteten? Liber har fördelen av att ha innehaft den före detta monopolboken om medeltiden (Lindkvist/Ågren 1985) och kan därför luta sig mot traditionens makt, men Studentlitteratur har kompenserat sig genom att i förväg göra grundlig reklam för sina böcker på möten med landets studierektorer. Libers böcker gynnas av att vara betyd-

ligt längre och mer generösa på information, vilket är bra om högskolan ifråga väljer att lägga relativt stor poängmässig tonvikt vid äldre tid. För Studentlitteraturs bok gäller det motsatta; den lär uppskattas av kursplanerare som vill rusa fram mot modern tid så fort som möjligt. Dessutom har vi naturligtvis den rumsliga akademiaspekten att beakta. Libers böcker är i stor utsträckning skrivna i Lund, Studentlitteraturs i Göteborg. Att få in min bok på kurslistorna i Göteborg lär bli lika omöjligt som att få in Lindkvists och Sjöbergs bok på kurslistorna i Lund.

Detta om detta. Men hur är det egentligen med innehållet i Lindkvist/Sjöberg? Är det en fullgod konkurrent till min bok och till Behre/Larsson/Österberg? Låt mig först framhålla en mycket kritisk punkt, vilken riktas mot förlaget och inte mot författarna. *Det svenska samhället 800–1720* saknar kartor, bilder, diagram, tabeller, regentlängder och all annan typ av nödvändig information som komplement till texten. Allt detta har förlaget placerat på en webbplats, där den presumtive läsaren endast kan få tillgång till materialet genom att utnyttja en aktiveringskod som återfinns på bakre bopärmens insida. Idiotiskt! Dylig information bör alltid finnas till hands i själva boken. Man kan inte förutsätta att alla läsare alltid har tillgång till internet. Orsaken är givetvis snålhet från Studentlitteraturs sida, samt det faktum att förlaget vill vänja studenterna vid att söka sig till just Studentlitteraturs hemsida. Sådan är kapitalismen. Personligen skulle jag aldrig ha accepterat att skriva och ge ut en bok på dessa premisser, och jag kan bara hoppas att trenden blir kortlivad.

Ingen skugga skall emellertid falla över Lindkvist och Sjöberg. Deras insatser (med undantag för ovannämnda svaghet inför förlagets internetidé) är klart godkända. Sveriges politiska och sociala historia berättas i enlighet med forskningsfrontens rön. Särskilt betonas genusaspekten: detta är

RECENSIONER

både kungarnas och drottningarnas, både böndernas och bondhustrurnas, historia. I en introducerande text läggs särskild vikt vid patriarkala realiteter i förfluten tid. Personligen hade jag gärna sett att författarna gått ännu längre och varit mer precisa i diskussionen av konkreta forskningsproblem, det vill säga skrivit rent ut vilka svenska forskare som debatterat med vilka och varför. Thomas Lindkvist hade således gärna fått redovisa sin debatt med Elsa Sjöholm rörande landskapslagarna. Maria Sjöberg hade gärna fått hänvisa till sin debatt med Gudrun Andersson om kvinnans ställning under stormaktstiden. Ju mer forskningsrelevanta resonemang vi kan föra in på högskolornas kronologiska grundkurser, desto bättre.

Det tematiska upplägget är övervägande traditionellt, med tydlig kapitelindelning med fokus på politisk historia, kyrklig historia och socio-ekonomisk utveckling. En viss tematisk och kronologisk obalans är oundviklig. Lindkvist ger exempelvis mer utrymme åt Magnus Erikssons 1300-tal än åt Birger jarls och Magnus Ladulås 1200-tal (jag gör tvärtom), och detta är helt i sin ordning. Han ger en utförlig skildring av Engelbrektupproret men hoppar helt över Pukefejden, vilket är mindre bra. Maria Sjöberg ger en för genren ovanligt ingående skildring av exempelvis den mekanistiska världsbilden och *monarchia mixta*, vilket känns fräscht. Läroböcker skall inte lika varandra alltför mycket.

Det övergripande historiska perspektivet anges i bokens undertitel: *Klerkernas och adelns tid*. Lindkvist skildrar den epok då kyrkans män var socialt och kulturellt normgivande, Sjöberg den epok då adeln härskade vid kungarnas sida. Detta skänker per automatik boken ett tydligt klassperspektiv, må vara av betydligt mindre uttalat historiematerialistiskt snitt än i Thomas Lindkvists och Kurt Ågrens lärobok från 1985. Klassperspektivet fungerar boken igenom som en god dynamisk ut-

gångspunkt till förklaring av den maktpolitiska och allmänskulturella förändring som författarna redogör för. Att Lindkvist och Sjöberg sökt arbeta in även ett genusperspektiv är lovvärt, men det förblir likväl narrativt underordnat klassperspektivet. Den tematiska spänning som finns i volymer är snarare den i lärobokssammanhang närmast oundvikliga: den mellan redogörelser för socio-ekonomiska strukturer (där klassperspektivet är lätt att arbeta in) och det mer traditionella berättandet om kungar och krig (där perspektivet lätt blir osynligt i mindre teoretiskt medvetna läsares ögon).

Förvisso finns det felaktigheter i boken, vilket jag i egenskap av konkurrerande läromedelsförfattare är kvick att upptäcka och skadeglatt påpeka. Exempelvis anger Lindkvist på s. 64 att Sigtuna brändes av estniska pirater år 1187. Visbykrönikan anger dock endast att piraterna var hedningar, lat. *pagani*, inte att de var ester. Lindkvist skriver på s. 43 och s. 66 att det låg en borg på Visingsö vid namn Näs. Fel. Anläggningen brukar ibland refereras till som Näs, eftersom byn i närheten heter så. Under medeltiden kallade man borgen rätt och slätt Visingsö, Visingsös hus eller något liknande. Maria Sjöberg för på s. 378 Vadstena kloster till cisterciensorden, men Heliga Birgittas anläggning var givetvis birgittinsk.

Detta är emellertid petitesser. Överlag har Thomas Lindkvist och Maria Sjöberg skrivit en bra och översiktlig lärobok som, förlagets bisarra internetprojekt till trots, har goda möjligheter att konkurrera med både Harrison 2002 och Behre/Larsson/Österberg 2001. Och konkurrens inom läroboksfältet gagnar i slutändan oss alla – i synnerhet våra studenter.

Dick Harrison

Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700

Jens Lerbom

Lund: Studia Historica Lundensia 2003, 268 s.

JENS LERBOMS AVHANDLING *Mellan två riken* skildrar Gotlands övergång från Danmark till Sverige 1645. Bytet av rikstillhörighet tecknas ur de gotländska böndernas perspektiv. Vid övergången var målsättningen klart uttalad att inkorporera det nya territoriet som en på alla sätt integrerad del i Sverige. Gotland sågs som ett återerövat landskap. Svensk administration, lag, rättsväsende och kyrkoordning skulle därför införas direkt och utan undantag. Lerbom undersöker hur denna integrationspolitik fungerade i praktiken och hur den togs emot i lokalsamhället. De tre områden som är föremål för undersökning kan sammanfattas som den politiskt administrativa arenan, den kyrkliga arenan och den rättsliga arenan. Dessa tre områden grep in i varandra och utgjorde tidens samhälleliga plattformar.

I avhandlingen ställs viktiga och stora frågor: Vad innebar det för allmogen att vara dansk respektive svensk och hur uppfattade den gotländske bonden sin danska respektive svenska överhet? Hur talade bönderna om sig själva i relation till makten representanter? Och kanske viktigast, hur utformades den politiska kulturen under dansk respektive svensk tid? Denna avhandling behandlar de vägar som stod Gotlands bönder till buds att kommunicera med statsmakten och dess representanter och hur denna kommunikation gick till – alltså interaktionen mellan bönder och centralmakt. Vad hände i mötet och hur såg mötet rent konkret ut? Men avhandlingen handlar även om den gotländske bondens självsyn och förändringar i denna, som i ett långt tidsperspektiv kan beskrivas

som en övergång från en gutisk identitet via en dansk identitet till en svensk identitet. Det finns bestående frågetecken för när och hur sistnämnda identitet har uppstått.

Gotland hade uppskattningsvis 12.000 invånare vid tiden för övergången till Sverige 1645. Den statliga administrativa förvaltningen på ön hade under dansk tid utgjorts av en liten skara, sammantaget inte fler än 20 personer. Övergången till svenskt territorium medförde en kraftig expansion i den statliga förvaltningen, som kan beskrivas som en byråkratiseringsprocess. Just byråkratiseringen lyfts fram i avhandlingen och de iaktagna effekterna av byråkratiseringen är en av avhandlingens största resultatmässiga poänger. Byråkratiseringen möjliggjorde en direktkommunikation mellan de gotländska bönderna och den nya överheten och öppnade slussarna för en politisk medvetenhet bland öns bönder. Denna kommunikation hade, som Lerbom visar, tidigare skötts av öns lokala elit. Genom den byråkratisering som påbörjades under dansk tid men som på allvar tog fart genom övergången till Sverige, slogs ett gammalt elitistiskt, hierarkiskt system i spillror och nya vägar öppnades för interaktion mellan statsmakten och större grupper av befolkningen så att allt fler individer fick möjlighet att agera i politiska, rättsliga och kamerala sammanhang. I alla fall är detta Lerboms tolkning, vilken för den danska tiden vilar på en rekonstruktion utifrån ett tämligen bräckligt källmaterial.

De administrativa förändringar som följde på försvenskningen var principiellt viktiga. Mest betydelsefull var kanske förändringen i skattesystemet från sämjeskatt under dansk tid till individuella skatter som vilade direkt på de enskilda gårdsbruket. Sämjeskatt innebar att staten infordrade en fastlagd skatt som åvilade tingslaget kollektivt. Hur fördelningen blev mellan de enskilda gårdarna bestämdes sedan lokalt inom tingslagen vilket bör ha stärkt

RECENSIONER

de 20 tingsdomarnas position. I mötet med Sverige kom skattekravet istället att fixeras för varje gårdsbruk och därmed uppstod en individuell relation mellan överhet och bönder.

De 20 tingsdomarna hade utgjort den forna lokala eliten på ön. Det var dessa som representerat Gotland i förhållande till dansk överhet och det var dessa tingsdomare som fört folkets talan och förhandlat för Gotlands räkning. I ett första skede fortfor tingsdomarna att representera Gotland på den svenska riksdagen men ersattes snart av andra representanter. Efter övergången till Sverige förlorade tingsdomarna successivt sin makt och sina positioner på alla plan – inom den politiska representationen och inom rättssystemet. Försvenskningen gynnade således inte den gamla eliten. I stället integrerades nya grupper i det politiska spelet. Den nya statmakten tillsatte sina egna tjänstemän.

Men hur uppfattade då de gotländska bönderna skiftet i rikstillhörighet? Brydde man sig egentligen om vilket rike man tillhörde eller var man kanske i första hand ändå bara gotlänningar? Materialet ger uttryck för vad författaren benämner etnifiering (eller kanske nationalism). I alla fall talade Karl XI om vikten av att få till stånd en ändring i seder och ritualer för att vända folkets *kärlek* från Danmark till Sverige. Lerboms tolkning blir dock att den danska identiteten i stor utsträckning föddes genom försvenskningen. Man konstruerar en nostalgi kring den danska tiden i mötet med Sverige.

Ett område som uppmärksammas särskilt är kyrkans viktiga roll i försvenskningen. Det gällde att bemäktiga sig kyrkan för att befästa statsstillhörigheten via tron. Vilket land som sammankopplades med kyrkan var viktigt för var folket upplevde sin nationella tillhörighet. Lerbom gör en omfattande kulturanalys av hur försvenskningen realiserades genom kyrkan och på vilka bräckliga vägar det nya modersmålet

banade sin väg på Gotland genom kristendomsundervisningen och i vilken takt det skedde. Den nya staten införde omedelbart svensk kyrkoordning och predikan liksom katekesundervisningen skulle hållas på svenska. Det var dock först under 1680-talet som överheten på allvar intresserade sig för en förändring i böndernas kyrkliga språkbruk. Det var genom denna svenskundervisning som ett litet antal kyrkliga funktionärer successivt lärde ut det nya modersmålet till den gotländska befolkningen.

Hur mottog då de gotländska bönderna den nya svenska statsmakten och överheten? Författaren inventerar det rättsliga materialet för att finna prov på folkliga protester. Avsnittet "Att trilskas mot staten" innehåller en genomtänkt analys av eventuella folkliga protestformer. I likhet med tidigare forskning finner författaren dock att protesterna mot den nya överheten förekom men var fåtaliga och lågmälda. I forskningen kring protester mot staten är det inte självklart vad som ska räkas hit. Lerbom intar en självständig hållning när han avvisar kategorin "uteblivande från domstolsförhandlingar" som en protest mot staten. Uteblivandet i civila tvistemål visade snarare på en konflikt med en antagonist i lokalsamhället som man till exempel hade en skuld till eller en pågående arvstvist med. Hans påpekande förefaller fullt befogat och jag skulle vilja gå ett steg längre och även ifrågasätta tolkningen av uteblivande vid brottmål som protester mot staten och dess lagar. Individens *uppsåt* har säkert inte inkluderat denna dimension utan snarare styrts av en önskan att vinna tid till att samla ihop pengar till böterna, för att sammanställa sin motbevisning eller bara skjuta upp det obehag som väntade. Vitet för uteblivande var lågt. De mest frekventa protesterna på Gotland visar sig bestå i brott mot den nyinförda svenska skogsförordningen. Man trilskades däremot mer sällan i samband med skatter

eller skjutsningsplikten. Även konflikter med statens tjänstemän nyanseras. Alla konflikter med statliga tjänstemän behöver inte betraktas som protester mot staten. I många fall kan det ha handlat om personliga konflikter med individuella tjänstemän, mer än en önskan att sätta sig upp mot staten i egentlig mening. Lerbom finner att de gotländska bönderna betalade sina skatter och utförde sina fixerade plikter utan att knota. Men därmed skulle man också vara fri – överhetens krav skulle vara begränsade med preciserade krav på individen, inte godtyckliga önskemål om åttlydnad och tjänster. Genomgående saknas kollektiva protester liksom vad Lerbom kallar drömmar om en annan ordning eller världsbild.

Det övergripande resultatet i *Mellan två riken* blir att de gotländska bönderna besatt en god politisk kompetens som är synlig i interaktionen med statsmakten, men att denna kompetens skapades först i mötet med den svenska staten. Den politiska kulturen utvecklades i mötet mellan de enskilda individerna och statsmaktens representanter på alla nivåer, till exempel när en bonde förhandlade individuellt om skatten med fogden. Författaren finner alltså en klar koppling mellan byråkratiseringsprocessen som följde på försvenskningen och utvecklandet av en politisk kultur bland de gotländska bönderna. Lerbom talar om en kommunalisering och en individualisering av bondesamhället. Samtidigt är det uppenbart att även statens kontroll av bönderna ökade påtagligt.

Lerbom skisserar bilden av ett äldre, ojämnt Gotland som styrts av en liten maktbärande elit som i alla sammanhang representerat öns befolkning utåt och som haft makten över införseln av skatter liksom över rättskipningen. Efter övergången till Sverige sopas den gamla makteliten bort och den nya byråkratin skapar egna kanaler till bönderna. Jämförelsen mellan den nya svenska tiden och den äldre epo-

ken vilar dock på ett sprött källmaterial. Vad den äldre perioden beträffar saknas till exempel domböcker helt och rekonstruktionen vilar på saköreslängder beträffande den rättsliga arenan. Materialsituationen är besvärlig och kunde ha diskuterats mer explicit, men hypotesen att ett mer egalitärt samhälle uppstår och utvecklas just i mötet med en starkare centralmakt är tankeväckande. Har framväxten av den starka centralmakten utgjort ett hot mot tidigare bondesjälvstyre eller tvärtom utgjort en viktig komponent i utvecklandet av en lokal mer egalitär politisk kultur? Lerbom hävdar det sistnämnda.

Marie Lindstedt Cronberg

Der gothische Weg in den deutschen Krieg – Gustav Adolf und der schwedische Gotizismus

Andreas Zellhuber

Augsburg: Documenta Augustana Band 10 2002, 136 s.

DET ÄR VIKTIGT ATT VARA uppmärksam på det som skrivs om Sverige i andra länder. Härigenom kan man få fräscha synpunkter och inte minst goda sammanfattningar av komplicerade skeenden. Augsburg är ett betydelsefullt centrum för forskning om 1600-talets europeiska historia, inklusive den svenska. Där finns Johannes Burkhardt, som lyckats komma med en ny syn på trettioåriga kriget, uppmärksammas i *Scandia* 1999. En lärjunge till Burkhardt är Andreas Zellhuber. Den föreliggande volymen är liten men innehållsrik. Zellhuber gör två saker i sin bok. Han tecknar den götiska ideologin, stark i Sverige men inte bara i Sverige, främst under 1500- och 1600-talen, och han undersöker denna ideologis betydelse för Gustav Adolfs krig och det svenska inträdet i trettioåriga kriget.

I teckningen av den götiska ideologin lutar sig Zellhuber ganska mycket mot Jo-

RECESSIONER

sef Svennungs bok *Zur Geschichte des Goticismus*, som utkom i Uppsala 1967. För svensk del känner vi igen ganska mycket av den götiska historieskrivningen från Nicolaus Ragvaldi under Basalkonciliet 1434 över det särskilt viktiga verket av Johannes Magnus, *Historia de omnibus gothorum svenonumque regibus* från 1554. Detta verk var för den svenska kungafamiljen både hotande, därför att det var katolskt och mot Gustav Vasa fientligt, och lockande därför att det gav Sverige en lång och ärofull historia.

Av stor betydelse är att Zellhuber också lyfter fram Johan Skyttes götiska tal från sekelskiftet 1600 liksom runforskaren Johannes Bureus. Båda dessa personer stod ju Gustav Adolf mycket nära. Från denna bildfattiga tid har vi även bilder som i allra högsta grad för vidare det götiska budskapet. Kung Erik skaffade gobelänger, där åtta visar händelser ur goternas historia, elva beskriver Augustus' seger över Antonius och åtta porträtterar de gotisk-svenska kungarna Magog, Gothus, Sveno och Erik. De i vår tid allra mest kända bilderna från tidigt 1600-tal finns ju på skeppet Vasa. De stora gestalterna där är inga romerska eller gammaltestamentliga kämpar utan goterna Starkodder, Athaulf och kung Berik.

Med skeppet Vasa är vi inne på Gustav Adolfs tid. Han är den som mer än någon annan var gripen av den götiska förkunnelsen och propagerade den. Gustav Adolfs kröning 1617 var i allra högsta grad götiskt präglad och i hans avskedstal till ständerna 1630 framhöll han att adeln var "af de framfarne göters ätt". De götiska tankegångarna tillsammans med de gammaltestamentliga gav en god ideologisk grund för krig som inte i första hand var försvarskrig utan inriktade på erövringar. Svenskarna ansträngde sig att förena den götiska krigsideologin med idén om ett bellum iustum.

Andreas Zellhuber är medveten om att

det mesta han säger om den götiska ideologin inte är nytt, men han har en poäng då han understryker att det är viktigt att ha en helhetsbild av denna ideologi inklusive dess betydelse för det svenska inträdet i trettioåriga kriget.

Boken är välskriven och logiskt uppbyggd. Två rättelser vill jag göra. Johan Skytte hade inte Erik XIV bland sina ähörer 1603 men väl hertig Karl. Erik Ringmar är ingen engelsk historiker utan en uppsaliensisk statsvetare.

Sverker Oredsson

Converging World Views. The European Expansion and Early-Nineteenth-Century Anglo-Swedish Contacts

Hanna Hodacs

Uppsala: Studia Historica Upsaliensia 2003, 250 s.

HODACS AVHANDLING *Converging World Views*, som i sex kapitel huvudsakligen behandlar hur de brittiska evangeliska rörelserna vann terräng i Sverige under 1800-talets förra hälft, har ett flertal syften. Inte minst kan man på ett övergripande plan notera hur författaren med stöd i postkolonial teoribildning vänder sig mot hur fokus i äldre historisk och kyrkohistorisk forskning gärna kommit att begränsas till den egna nationen eller – när vyerna varit vidare – riktats på till ett enhetligt Europa, där de olika ländernas utveckling löpt på parallellt mot samma mål. Ingen av dessa angreppsvinklar fångar enligt författaren in dynamiken och komplexiteten i de kulturmöten som ägde rum inom och utanför Europas gränser under den studerade epoken och som resulterade i förändrade världsåskådningar. I stället förordar Hodacs förståelsen av dessa förändringar ett transnationellt perspektiv, som i avhandlingen tillämpas på Storbritannien och Sverige. En ambition är att med de

evangeliska rörelserna i fokus studera hur idéer och institutioner spred sig till en av Europas periferier från ett växande brittiskt imperium, vars politiska och kulturella ambitioner sträckte långt utanför västvärldens gränser.

Som poängteras av författaren rörde det sig i det svensk-brittiska kulturmötet om en ofta asymmetrisk och ojämlig relation, som i vissa stycken överensstämde med hur briter gick till väga i mötet med den "andre" under koloniseringen av fjärran land. I många bitters självbild ingick att de själva stod för civilisation, framsteg och sann kristendom medan omvärlden var fylld av moraliskt tvivelaktiga hedningar, ett tolkningsmönster som till en del även gick att tillämpa på de lutheranska svenskarna och definitivt på samerna, vilka gärna betraktades som rousseauanska naturbarn. För att rädda dessa själar igångsattes från Londons olika religiösa sällskap en rad ambitiösa initiativ. Biblar trycktes och delades ut, mission bedrevs öppet eller förtäckt av först kringresande, sedan stationära predikanter, som med början med stiftandet av Evangeliska sällskapet 1808 även framgångsrikt verkade för upprättandet av svenska motsvarigheter till de brittiska sällskapen. En viktig skillnad mellan de svenska och de brittiska sällskapen var att medan rekryteringsgrunden i Storbritannien var övervägande borgerlig så appellerade de svenska sammanslutningarna i första hand till samhällets elit; inte minst höga prelater och samhällsbevarande ämbetsmän kände sig manade att bli medlemmar i de svenska bibelsällskapen. Personer med liberala sympatier hämtade hellre inspiration från Storbritannien ifråga om folkbildningsarbetet, något som även belyses i avhandlingen. Vissa sidoblickar ges också av den på 1830-talet framväxande nykterhetsrörelsen, som också till väsentliga delar hämtade näring från anglo-amerikanska väckelsekretsar.

Converging World Views, som mynnar ut

i framväxten av ett för briter och svenskar gemensamt protestantiskt självmedvetande, är intressant för ambitionen att se med nya och exotiserande ögon på ett stycke 1800-talshistoria, som tidigare mest setts ur ett nationellt och kyrkohistoriskt perspektiv. Anslutningen till postkolonial teori- och utbildning hindrar dock inte att Hodacs avhandling i stora drag överensstämmer till den bild av väckelsen i Sverige som Anders Jarlert nyligen givit i sin utmärkta översikt i *Sveriges kyrkohistoria 6* (2001). Framställningen är på det stora hela klar och tydlig, även om det är lite påfrestande att behöva läsa inledningar och avslutningar av kapitel där författaren ska tala om vad som ska behandlas och vad som sagts, liksom att det ofta förekommer hänvisningar till tidigare eller påföljande kapitel. Att skriva läsaren på näsan är sällan god pedagogik, utan tar bara onödig plats för empirin. På vissa punkter hade undertecknad önskat en mer energisk behandling och större konkretion.

Bland annat efterlyses fylligare teckningar av svensk-brittiska kulturkontakter före 1800-talet och hur svenskarna tog del av och uppfattade omvärlden under den studerade perioden, liksom en diskussion av hur det i kvantitativa termer förhållandevis ringa brittiska inflytandet ska vägas mot influenserna från Frankrike och Tyskland. Det sagda gäller vidare frågan om svensk antikatholicism och protestantisk identitet före de brittiska missionsförsöken, något som visserligen berörs som hastigast men tyvärr inte utvecklas. Likaså hade det varit befogat att dra ut linjerna längre fram än striden kring metodistpredikanten George Scott; dennes flyktartade avresa från Sverige 1842 stämmer mindre väl överens med den tes om framväxten av det nordeuropeiska protestantiska självmedvetande som författaren lanserar. Inte minst den i avhandlingen onämnde Scott-lärjungen Carl Olof Rosenius aktiviteter och Evangeliska Fosterlandsstiftelsens bil-

RECENSIONER

dande 1856 hade rimligen kunnat bilda lämpliga slutstenar i den transnationellt formade mentala förvandlingsprocess som Hodacs undersökt med sin avhandling.

Jakob Christenson

Ett reformverk under omprövning. Skifteslagstiftningens förändringar under första hälften av 1800-talet

Ronny Pettersson

Stockholm: Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm 2003, 309 s.

I MAJ 1827 UTFÄRDADES *Kungl. Maj:ts nådiga stadga om skiftesverket i riket*, mera bekant som förordningen om det laga skiftet. Stadgan var en ekonomisk förordning som först efteråt diskuterades i riksdagen. På 1828–1830 års riksdag blev den föremål för en intensiv diskussion, och meningarna var delade. Kritikerna fanns främst i bondeståndet, men även i prästeståndet, och det saknades inte målande beskrivningar. Stadgan framställdes som ”en kräfta, som snart skall uppfräta landet” och ”en verklig byting, som kommer att suga sig stor på Sveriges märg och must”.

I sin digra studie *Ett reformverk under omprövning* konstaterar Ronny Pettersson att diskussionen om skiftesförordningen vid riksdagarna inte uppmärksammats av tidigare forskning i någon större utsträckning. Laga skiftet har betraktats som en medelväg mellan storskiftet och enskiftet, som en kompromiss mellan två extremer. Pettersson menar att det saknats systematisk forskning kring stadgans tillkomst och om hur de olika aktörerna uppfattade dess problem och möjligheter. Det är denna forskningsuppgift Pettersson ställer sig, och resultatet har blivit en noggrann och väl genomförd undersökning.

Ett genomgående tema och – som jag uppfattar det – en av de viktigaste slutsatserna berör frågan om äganderätten och

dess säkerhet. Stadgan om laga skifte innebär att en enskild delägare kunde få igenom en delning som berörde kollektivet. Om en by tidigare genomgått ett storskifte under sken av att detta var orubbligt och gav legitim äganderätt, kunde den nya stadgan innebära en osäkerhet i denna rätt. Pettersson visar hur detta problem diskuterades och hanterades i olika sammanhang. Han menar att kritikerna anlade ett relativt kortsiktigt perspektiv, med särskild hänseelse på byar som nyligen storskiftats. Därför försvagades också kritiken så småningom.

Pettersson skriver att osäkerheten kunde hanteras lokalt genom att den sociala kontrollen i praktiken kunde innebära att skiftet trots enmansregeln blev ett kollektivt projekt. På detta område behövs dock, skriver han, mer forskning. Osäkerheten kunde emellertid också leda till att jordägare inte var villiga att investera i till exempel jordförbättringar, eftersom ett förestående skifte kunde rubba ägandestrukturen. De mest negativa följderna drabbade troligtvis främst skogsmarkerna, där reformen kunde få en verkan rakt motsatt vad som hade varit avsikten. Därför är det sannolikt att skog överavverkades som en direkt följd av skiftesreformen. På denna punkt riktar Pettersson berättigad kritik mot en ekonomisk teoribildning som fastslår ett samband mellan utökad individuell kontroll och ett effektivare utnyttjande av naturresurser. I stället kan resultatet – åtminstone på kort sikt – bli det omvända. Just när det gäller skogsmarkerna illustreras detta på ett tydligt sätt.

Pettersson kartlägger noggrant de olika problemen med regelverket och hur de skilda aktörerna diskuterade olika lösningar och alternativ. Det skulle föra för långt att här redovisa alla linjer i diskussionen. I särskilda avsnitt uppmärksammas dessutom de mera specifika problemen som fanns i vissa delar av Sverige: Gävleborgs län, Gotland och Dalarna. Därigenom visar han

också hur olika förutsättningarna kunde vara i olika områden, något som också be-lystes i riksdagsbehandlingen.

På skilda ställen i boken diskuterar Pettersson kritiskt den tidigare forskningen om skiftet. Han kommer därvid in på tre vanliga olika tolkningar av skiftet som har beskrivits och analyserats som *den lilla jordreformen*, *den omvända jordreformen* och som *samhällsomvandlare*. Tolkningen av skiftet som den lilla jordreformen innebär att förändringen ledde fram till ökad produktivitet och högre levnadsstandard genom att nya grödor, redskap och metoder infördes. När man tolkar skiftet som en omvänd jordreform riktar man in sig på att den innebar en omfördelning av jorden från mindre till större jordägare. När samfällad mark delades och kollektiva rättigheter försvann drabbades de jordlösa grupperna. När skiftet tolkas som en samhällsomvandlare lyfter man fram att kollektivt fick ge vika till förmån för individerna i en förändringsprocess som innebar en övergång till ett borgerligt samhälle. Pettersson spårar belegg för dessa tre tolkningar i det samtida riksdagsmaterialet, och han kommer fram till att reformen var ”mer än en liten jordreform men mindre än en stor samhällsomvandlare” (s 127). Problemet är dock – vilket han själv antyder – att forskarna diskuterat reformerna med facit i hand. Det är förvisso relevant att försöka spåra inslag av olika tolkningar i den samtida debatten, men det utesluter inte att tolkningar som ibland är teoretiskt grundade också måste diskuteras på en annan nivå. Även om Petterssons diskussion om den tidigare forskningen är intressant – med relevant kritik – skulle jag gärna vilja se ett mera utbyggt resonemang om de olika tolkningarna och dess teoretiska förutsättningar. En tolkning som kunde diskuteras mer är att skiftesreformerna kan betraktas som ett led i framväxten av ett kapitalistiskt marknadssystem. När Pettersson i slutkapitlet med rätta lyfter fram böndernas initi-

ativkraft skriver han att enskiftet i Skåne genomfördes långsammare i godsregioner än i bonderegioner. Poängen är kanske snarast att det var de mest marknadsinriktade godsägarna och bönderna som gick i spetsen. Detta mönster pekar framåt mot upp-rättandet av agrarkapitalistiska relationer.

Petterssons undersökning är ett exempel på god empiri, och han har en ambition att diskutera och värdera tidigare forskning. Undersökningen leder fram till nya resultat, som innebär att vi måste omvärdera den gängse bilden av det laga skiftet. Här och där kan redovisningen kännas något omständlig eller, om man så vill, alltför utförlig. På många ställen i boken ställs forskningsuppgiften att genomföra empiriska undersökningar på en lokal nivå. Sådana studier finns, men vår kunskap om det laga skiftets genomslag är trots allt ganska begränsad. Förhoppningsvis kan Petterssons bok stimulera forskare till att genomföra denna typ av undersökningar.

Lars Berggren

Representation, Nation and Time. The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary Reform in Sweden

Jussi Kurunmäki

Jyveskylä: Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social research 170 2000, 253 s.

DEN FÖRSTA HÄLFTEN av 1800-talet var på många sätt en övergångstid i det svenska samhället. Skiftesreformer genomfördes av jordbruket vilket medförde en större individualisering. Väckelsen fick sitt stora genombrott och krav framfördes på utvidgad religionsfrihet. Det borgerliga samhället började växa fram. Med impulser från Frankrike och Storbritannien fick liberalismen sitt genombrott och krav framfördes på att avskaffa ståndsriksdagen från 1840 och framåt. En avgörande orsak till dessa

RECENSIONER

krav har ofta ansetts vara att nya medborgarklasser hade växt fram som saknade representation i något av de fyra stånden. Av denna anledning hävdade liberalerna att riksdagens fyra stånd var en föråldrad ordning för att representera medborgarna. En annan faktor som har framhållits är demokratiseringen. Representationsreformen var enligt denna tankegång ett naturligt led i utvecklingen mot en mer demokratiserad riksdag.

Jussi Kurunmäki vill med sin avhandling *Representation, Nation and Time* göra en ny tolkning av representationsdebatten på 1860-talet. Han menar att reformen 1866 inte endast var ett självklart resultat av sociala och politiska förändringar samt anpassningar till utländska förebilder, såsom den ofta har tolkats. Tidigare forskning har, medvetet eller omedvetet med hänvisning till de liberala kritikerna, menat att stånden inte rätt representerade sina medborgare och att en förändring därför var nödvändig. Kurunmäki menar att denna argumentation är linjär och ensidig, som om det endast skulle ha funnits en riktning för de politiska handlingarna vid mitten av 1800-talet. Han lyfter fram och analyserar den politiska retoriken utifrån ett begreppshistoriskt perspektiv för att söka undvika att se reformen som en konsekvens av något slags djupare skäl utanför den politiska arenan. En sådan förståelse har tagit alltför mycket hänsyn till en *Whig*-syn på politisk förändring, det vill säga förändringar har anakronistiskt förklarats utifrån dess senare konsekvenser och därmed blivit en slags ”vinnarnas historia”.

Det visar sig att den franska revolutionen och dess arv på 1860-talet var en viktig referenspunkt för båda sidor i representationsdebatten. I hög grad handlade det om att tolka det förflutna och passa in argumenten i en historisk nationell utveckling. Ingen ville nämligen hävda att reformen skulle baseras på ”teorier” utan på natio-

nens traditioner. En annan viktig argumentationslinje var att hänvisa till framtiden. Den som övertygande kunde tala för framtidens krav hade en bättre retorisk ställning. Kurunmäki analyserar begreppen ”representation”, ”nation” och ”tid” och visar på vilket innehåll liberala och konservativa gav dem. När det gäller tidsaspekten fick liberalerna ofta ett övertag eftersom de argumenterade för att samhällets framsteg krävde en tidsenlig representation som bättre representerade nationen. De konservativa hade större problem att på ett övertygande sätt ge en positiv bild av framtiden i sin argumentation. Vidare lyckades de inte argumentera utifrån ”tidens opinion”, vilket de liberala gjorde då de påvisade att reformen var en nödvändighet. Förespråkarna för reformen menade att ”nationen” var motsatsen till stånden och klasserna. Nationen skulle representeras i riksdagen, menade de, och inte särskilda eller korporativa intressen. Motståndarna menade däremot att nationen var intimt förknippad med kungen och stånden och att samhället var organiskt. Kurunmäki visar vidare att begrepp som ”folket” och ”fäderneslandet” var viktiga retoriska begrepp som användes i representationsdebatten. Även dessa begrepp användes av båda sidor i debatten för att övertyga om att en reform var nödvändig respektive inte nödvändig. Trots att de fylldes med delvis olika innehåll, var emellertid likheterna i argumentationen för och emot reformen slående. Exempelvis hämtade båda sidor inspiration från Tocqueville eftersom han både argumenterade för demokrati och samtidigt var försiktig mot dess konsekvenser. Orden hade en starkt positiv laddning eftersom de hade förekommit under lång tid i den svenska historien.

En stor förtjänst med Kurunmäkis avhandling är att den kompletterar det tidigare relativt ensidiga perspektivet i vilket representationsreformen har setts främst som en del i en naturlig social och historisk utveck-

ling. Han visar på att själva argumentationen även hade en betydelsefull roll. Ett annat viktigt bidrag till forskningen är hans noggranna analys av den retorik som användes för och emot reformen. Retoriken var mer avgörande för reformen än vad man tidigare har antagit. Han visar detta inte minst genom att idéhistoriskt sätta in den politiska argumentationen i en internationell och nationell kontext. Ibland kan läsaren dock få en känsla av att kontexten får ett lite för stort utrymme på bekostnad av djupet i själva sakfrågan som skall behandlas. Å andra sidan fyller bakgrunds-teckningen funktionen av att ge läsaren en historisk översikt till den senare analysen.

Det teoretiska perspektiv som används är begrepps- och idéhistoriskt och används väl genom avhandlingen. De olika personer som uttalade sig i debatten kunde dock ha undersökts utförligare för att se vilka som var mer tongivande än andra. Visserligen är det positivt att prästeståndets debatt uppmärksammas, men deras roll kunde ha lyfts fram ytterligare. Biskoparna spelade en så viktig roll på den konservativa sidan i debatten att de av liberalerna ofta kritiserades för att vara politiserade, liksom prästeståndet i stort. I detta avseende borde kontexten ha fått ett större utrymme. Kritiken mot att ledamöterna i prästeståndet sysselsatte sig med världsliga frågor i stället för de kyrkliga var en vanlig argumentation som påverkade prästeståndet särskilt på 1860-talet.

Repräsentationsreformen 1866 innebar inte något större demokratiskt genombrott, som författaren visar. Man måste ha särskilda egenskaper för att få delta i tvåkammarriksdagen, vilka i debatten ofta definierades som egendom och inkomst. Tanken var heller inte att väcka ”massorna” politiskt – reformen var inte radikal. Det framgår inte minst av att antalet röstberättigade var ungefär lika stort före som efter reformen. Det nya som kom i stället för ständsriksdagen formulerades dock ofta i

termer av ”nationen”. Reformen kan sålunda ses som en del i den moderna nationalstatens uppbyggnad.

Jakob Evertsson

Fostrande försörjning. Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872–1914

Birgitta Plymoth

Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis 2002, 356 s.

FORSKNING OM HUR (RELATIV) fattigdom har hanterats nationellt och i olika lokala kontexter är ganska omfattande. Den spänner från värderande frågeställningar om vilka lagar och förordningar och vilka praktiker som var mest humana till, nu på senare år, hur de sociala (fattigdoms-)problemen formulerades och vilka implikationer dessa fick för klass- och genuskonstruktionerna. I Birgitta Plymoths avhandling om fattigvård och filantropi i Norrköping under 1800-talets slutår och fram till första världskriget står genusproblematiken i centrum.

Plymoths studie tar ett samlat grepp på fattigproblemet i Norrköping under en fyrtioårsperiod som sträcker sig från tillkomsten av 1871 års fattigvårdsförordning och över sekelskiftet 1900 då den sociala frågan ökade i betydelse på nationell nivå. Då bildades t ex Centralförbundet för socialt arbete CSA (bildat 1903), vilket gjorde den sociala frågan till föremål för vetenskaplig betraktelse. Plymoth undersöker såväl den offentliga fattigvårdens, som filantropins och stadens fabriksförenings verksamhet. Med hennes egna ord studerar hon hur ”borgerligheten i fabriksstaden Norrköping med hjälp av fattigvårdspolitik hanterade problem som var relaterade till tidens stora fråga, vad som kallades ’den sociala frågan’ 1872–1914”. Plymoth är särskilt intresserad av vilka normer kring

RECENSIONER

kön och klass som skapades genom fattigvårdspolitiken. Den övergripande problematiken i avhandlingen är borgarklassens normerande möte med arbetarbefolkningens såväl manliga som kvinnliga representanter. Plymoth talar om fostran och disciplinering till klass såväl som kön och ger många bevis på borgerlighetens repressiva och nedlåtande retorik för att skola in den nya fabriksarbetarklassen i ett av överheten definierat samhällssystem och här knyter hon an till en begreppsapparat utvecklad av tidigare forskning. Plymoth placerar in sin studie i ett på senare år upptrampat fält och med i stort sett samma frågeställningar som till exempel Birgitta Jordansson arbetade med i sin avhandling om filantropi i Göteborg och som Karin Lützen arbetat med om välgörenhet i Köpenhamn.¹

Med huvudsakligen textanalys som metodologiskt redskap griper sig författaren an först den offentliga fattigvården utifrån fattigvårdsstyrelsens protokoll, instruktioner, årsberättelser och reglemente. Hon sätter in sin studie i en lokal kontext och uppmärksammar mot slutet av perioden CSA:s inflytande över de lokala ambitionerna. Därefter granskar hon de filantropiska föreningarna i sin helhet och slutligen fabriksföreningens fattigvårdande arbete.

Resultaten i denna välskrivna avhandling visar betydelsen av kontextualitet. Plymoth presenterar flera intressanta empiriska rön som visar att Norrköping skiljde sig från andra städer. Medan tidigare forskning visar att arbetarkvinnan utsattes för en relativt endimensionell normering som moder och att den filantropiska verksamheten gav de borgerliga kvinnorna en vidare plats i samhället, visar Norrköpingsstudien något andra resultat. Hållningen till arbetarkvinnan var betydligt mer komplicerad där. Arbetarkvinnan tilltalades av fattigvården växelvis som arbeterska, hustru och moder. Här var det till exempel självklart att skapa möjligheter för mödrar att arbeta genom att barnpassning erbjöds.

Denna mer komplicerade syn på arbetarkvinnan förklarar Plymoth utifrån den lokala kontexten där arbete var nödvändigt för en fattig befolkning och fabriksarbete av tradition tillgängligt som försörjningsform för kvinnor. Filantropin som en möjlighet för kvinnor att spela en vidare samhällsroll vilket tidigare forskning har framhållit kringskars i Norrköping på grund av den starka tradition som den fabriksrelaterade patriarkalisen hade där. Männen hade därför initiativet och styrelseuppdragen och vad som vidare är intressant är att det praktiska arbetet sköttes av anställda. Plymoth talar om en professionalisering av fattigvården. De borgerliga kvinnornas praktiska filantropiska arbete var riktat till fattiga medsystrar. Efter sekelskiftet öppnades emellertid styrelserna för kvinnor men då särskilt inom barnavårdande verksamheter. Plymoth iakttar de skillnader som har att göra med skillnader i lokal kontext. Detta har också gjort henne uppmärksam på att filantropisk verksamhet även vände sig till män med normerande budskap. Föreningen De fattigas vänner som startade 1891 vände sig till både kvinnor och män. Här formulerades en stark familjeförsörjarideologi riktad till män.

Intressant är också de resultat som visar förändring över tid. Kring sekelskiftet 1900 förändras fattigvårdspolitiken från att ha varit patriarkalt präglad till att under inflytande av den sociala frågans förvetenskapligande bli mer könsdikotomiserat. Mannen som familjeförsörjare och kvinnan som hustru och moder blev allt tydligare i såväl det normativa materialet som det praktiska arbetet.

Det är ett stort empiriskt arbete som ligger bakom resultatredovisningen. Man kan inte få med alla aspekter i en avhandling som redan är väl omfattande, men ändå saknar jag en diskussion om hur det var möjligt att få acceptans för lösningar som grundades på en sådan massiv kritik mot en klass levnadssätt. Var fanns mot-

ståndet och hur skapades hegemoni? Man får väl tänka sig att motståndet har betydelse för förändring? Andra källor ger säkert delvis andra besked om relationerna mellan klasserna, till exempel när det gäller hur synen på arbete och moral gestaltade sig. Utifrån ett hegemoniperspektiv visar Ulrika Holgersson i sin kommande avhandling om populärkultur kring sekelskiftet 1900 att borgarklassen skapade hegemoni bland annat genom att ta upp sådana element hos arbetarklassen som de själva saknade i sin genuskonstruktion. Hit hörde arbetarkvinnans arbetsamhet som också blev mönsterbildande.²

Plymouths empiriskt intressanta resultat hade kunnat få en betydligt starkare profilering om studien från början varit konstruerad utifrån ett komparativt perspektiv. Här kan man tänka sig flera möjligheter, men den enklaste hade kanske varit att bygga vidare på befintliga studier och göra en systematisk och teoretiskt styrd jämförelse. Eftersom hon inte positionerar sig på annat sätt än genom de empiriska resultaten hade en komparation lyft studien som helhet. En annan möjlighet till profilering i forskningsläget hade krävt en teoretisk positionering. Jag tycker det är synd att Plymouth inte har brottats mer med forskningslägets, inklusive den feministiska forskningens, teoretiska element. Ovilligheten till teoretisk positionering blir synlig i den nästan parodiska harmonieringen av genus- och klassperspektiv inledningsvis. Jag har svårt att se hur man kan tala om Joan Scott och E. P. Thompson, eller Joan Scott och Yvonne Hirdman utan att se de fundamentala skillnaderna.

Den kritik jag har riktat mot boken förtar emellertid inte de förtjänster som ligger i de empiriskt välgrundande slutsatserna och som fyller en plats i forskningen. Därutöver är ambitionen att kontextualisera mycket lovvärd, även om jag gärna sett en teoretisk motivering av den valda kontexten.

Monika Edgren

Noter

- 1 Birgitta Jordansson, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998; Karin Lützen, *Byen Tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, Köpenhamn 1998.
- 2 Ulrika Holgerssons kommande avhandling har arbetsnamnet *Arbetarkvinnan och dampressen. Klasssamhällets tankestrukturer i Sverige i början av 1900-talet*.

Fast i det förflutna. Institutioner och intressen i svensk sjukförsäkringspolitik 1891–1931

Peter Johansson

Lund: Arkiv förlag 2003, 272 s.

DEN ÖVERGRIPANDE FRÅGESTÄLLNINGEN i Peter Johanssons avhandling *Fast i det förflutna* är hur den svenska sjukförsäkringen över tid ska förklaras samt vilket modellval man gjorde i Sverige. Ämnet är svensk sjukförsäkringspolitik från 1891 års sjukförsäkringslag fram till 1931 års förordning. Sjukförsäkringen var under hela denna tidsperiod frivillig, och det skulle dröja ända fram till 1955 innan ett obligatorium infördes. Författaren studerar således försäkringens tillkomst under 1890-talet, dess genomförande med en reform 1910 och ett lagförslag 1919 fram till 1931 års reform. Analysen av den politiska debatten under dessa år sker i termer av kontinuitet respektive förändring. Författaren menar att det är intressant att problematisera det frivilliga inslaget i den svenska sjukförsäkringen under denna tid med dess kontinuitet och varför den levde kvar så länge. Han frågar sig också varför en förändring, som 1931 års reform, kunde ske och vilka förutsättningarna för genomförandet var. Dessa frågor om kontinuitet och föränd-

RECENSIONER

ring studeras också i en särskild studie om den svenska moderskapspolitiken och vilka förutsättningarna var för 1931 års moderskapsstöd.

Författaren har valt att lägga ett institutionellt perspektiv på den historiska utvecklingen. Han anser att det är fruktbart med hänsyn till att han vill studera kontinuitet och förändring. Han går igenom för- och nackdelar med ett sådant perspektiv och menar att tidiga vägväl i sjukförsäkringspolitiken kan återverka på den senare politiska processen. Såväl administrativa resurser som intresseorganisationer ser författaren som institutionella effekter som kan påverka de politiska besluten. Han har lagt ett maktresursperspektiv på sin undersökning och betonar därmed att politik formas såväl av olika intressen som av de institutionella betingelser som föreligger. Johansson visar till exempel hur de administrativa förutsättningarna kan påverka den politik som förts inom detta område. De institutionella villkoren för utvecklingen inom sjukförsäkringspolitiken gjorde således att de svenska politikerna bara hade indirekta möjligheter att påverka försäkringens utformning.

I avhandlingen studeras i komparativt syfte även det norska systemet under denna tidsperiod och Norges införande av obligatorisk försäkring redan 1909. Genom att jämföra med ett annat nordiskt land menar författaren, att han kan problematisera och karaktärisera den svenska sjukförsäkringen samtidigt som han skapar underlag för diskussion om dess specifika utveckling. Han påpekar också att jämförelsen inte i första hand har varit till för att förklara skillnader mellan länderna utan för att belysa den svenska debatten utifrån ett annat perspektiv samt för att vägleda hans argumentation vad det gäller de svenska förhållandena. Han framhåller de viktiga principerna för all komparativ forskning, som bland annat rör forskarens egen inställning till problematiken och ris-

ken för att vinkla jämförelsen på ett subjektivt, etnocentriskt sätt. Ett annat problem vid jämförelser mellan länder är vilka faktorer som bör tas upp som tänkbara orsaker till en viss utveckling och hur dessa faktorer samverkar. Här har problemet lösts genom att studera tidigare forskning och därigenom få ett grepp om vilka faktorer som kan vara viktiga att studera. Slutligen motiverar författaren varför han valt Norge som jämförelseland. De båda länderna tillhör samma grupp i de typologier man brukar indela länder i välfärdspolitiska frågor ("den skandinaviska modellen", Esping-Andersen m.fl.). Länderna har också mycket annat gemensamt i fråga om kultur och traditioner, och de var som bekant förenade i en union fram till 1905. Jämförelsen är således väl motiverad och visar sig även fruktbar på så sätt att det blev tydligt med Sveriges små och försiktiga ingrepp i de frivilliga försäkringskassornas verksamhet gentemot Norges beslut om ett obligatorium redan 1909. Av analysen framkommer att sjukförsäkringen i Norge bjöd mycket mindre motstånd mot förändringarna bland annat på grund av att de inte var så fast organiserade som sjukförsäkringen i Sverige var. I Norge var det således lättare för politikerna att ta över beslutsfattandet och bestämma över organisationen medan sjukförsäkringen i Sverige ansåg sig kunna administrera försäkringen själva. På det sättet kom frågor, som i Norge hanterades av politiker i Stortinget, i Sverige att skötas av kassorna själva.

I en sammanfattning framhåller författaren att avhandlingens huvudresultat är att sjukförsäkringen genom 1891 års lag kunde utvecklas relativt fritt, vilket hade betydelse för den senare utvecklingen. När de svenska politikerna 1891 valde att stödja sig på de frivilliga sjukförsäkringskassorna hade det betydelse för möjligheterna att senare gå över till en obligatorisk sjukförsäkring. Det är på det sättet som författaren menar att man i Sverige satt fast i det förflutna och stötte på

svårigheter när man ville förändra sjukförsäkringen. Det fanns dock även vissa institutionella effekter av lagen som bidrog till kontinuiteten och det var till exempel kassornas "dubbla klassbas" (både medelklass och arbetarklass). Det tedde sig under sådana förhållanden logiskt att sjukförsäkringen själva motsatte sig en obligatorisk försäkring, eftersom de då skulle kunna förlora medlemmar. Även det misslyckade försöket att införa en obligatorisk moderskapsförsäkring vilar enligt författaren på 1891 års lag samt på att majoriteten av medlemmarna i sjukförsäkringen var män. Avslutningsvis menar författaren att det första och mest avgörande steget mot en generell och obligatorisk försäkring togs genom reformen 1931. Det är en annan historia att det dröjde ända till 1955 innan en obligatorisk försäkring genomfördes.

Avhandlingen har en teoretisk och analytisk ansats och är bitvis otillgänglig för en läsare som inte är insatt i den speciella historievetenskapliga diskursen. Själv är jag sociolog och inte historiker och känner mig lite främmande inför metodbeskrivningen i avhandlingen. En brist som jag kan se, är att det inte finns någon översiktlig redogörelse för de analyserade reformernas innehåll. Ju mer jag har satt mig in i avhandlingen, desto mer har jag blivit övertygad om att författarens angreppssätt och hans sätt att analysera sitt material på är givande för den problematik som berörs. Det är ofrånkomligt att tänka på att man i dag diskuterar ett *eventuellt* förstatligande av försäkringskassorna nästan 50 år efter det att försäkringen blev obligatorisk, 1955. Efter att ha läst avhandlingen förstår jag bättre den alltjämt starka förankringen i folkrörelsen och försäkringskassornas envisa motstånd mot ett förstatligande. Om det tog över 60 år att genomföra en obligatorisk försäkring är det kanske inte så märkligt att försäkringskassorna fortfarande är självständiga enheter. Jag tycker också att det komparativa perspektivet i avhand-

lingen är intressant och elegant genomfört. Man lär sig att se Sverige ur ett annat perspektiv.

Sammanfattningsvis är det således en värdefull analys av den svenska välfärdstatens framväxt och utveckling under denna begränsade tidsperiod. Personligen tycker jag dock att författaren kunde ha fortsatt analysen fram till 1955, som ändå är en milstolpe i den svenska sjukförsäkrings historia.

Ulla Gerner

Hembygden och världen. Festskrift till Ulf Beijbom.

Lars Olsson & Sune Åkerman, red
Växjö: Svenska Emigrantinstitutet 2002, 416 s.

ULF BEIJBOM, MÅNGÅRIG föreståndare för Svenska Emigrantinstitutet i Växjö, pensionerades förra året och tillägnades därvid en elegant volym med titeln *Hembygden och världen*. Festskrifter får gärna en heterogen karaktär, då de vänner och kollegor som skriver den har olika intressen och ofta skriver om den forskning som de själva håller på med för tillfället. Denna bok har dock en kärna i temat om migration, både i form av svensk utvandring till Amerika, särskilt USA, och i form av invandring till Sverige. Beijboms namn förknippas framför allt med forskningen kring den förra, och flertalet artiklar behandlar också på något sätt den svenska emigrationen till Amerika under olika perioder. Flera bidrag visar dock att intresset inom detta forskningsfält forskjutes från demografiska och sociala analyser av utvandringsmönster i Sverige till undersökningar av utvandrarnas liv i det nya landet och hur det påverkat deras levnadssätt, språk, attityder och identiteter.

Redaktörerna har valt att dela in boken i avdelningar efter de generationer av forskare som sysslat med migration. Sålunda är

RECENSIONER

bidragen grupperade under rubrikerna "Pionjärtiden", som omfattar de första forskare som tog upp ämnet utvandringen, "Kulminationsfasen", där bland annat det stora Uppsalaprojektet och dess deltagare ingår, samt "Uppföljningen" och "Nyorienteringen". Därtill kommer, fristående från de övriga kategorierna, avdelningen "Hembygden och världen". Redaktörerna talar också om en förändring inom emigrations- och hela migrationsforskningen från strukturell socialhistoria till individcentrerad kulturhistoria. Även äldre forskare kan ju som bekant förändra sin forskningsinriktning och intressera sig för nya idéer, men av praktiska skäl har man ändå låtit deras biologiska ålder avgöra var de placerats. Det märks också vid läsningen av boken: artiklar av ganska disparat karaktär förs samman, medan sådana som ligger varandra närmare i ämnesval och tillvägagångssätt i flera fall skilts åt. Avdelningen "Hembygden och världen" står litet för sig själv. Kanske hade en annan, mer tematisk indelning kunnat åskådliggöra skillnaderna mellan olika typer av forskning på ett bättre sätt. Man kunde ha delat in artiklarna i mer historiografiska, i kulturhistoriskt upplagda och i mer socialhistoriskt inriktade. Möjligen kunde bidrag som behandlar etnisk identitet bland svenska utvandrare i Amerika kunnat utgöra en egen avdelning, då dessa utgör en tredjedel av alla artiklar i boken. Men det är svårt att finna en kategorisering som samtliga bidrag låter sig infogas i utan att något blir över, och recensenten har full förståelse för att redaktörerna gjort de val de har.

Fyra av artiklarna är personliga tillbakablickar på den moderna emigrationsforskningens framväxt. Lars Ljungmark framhåller det intresse för utvandringens historia som fanns utanför de historiska institutionerna och även utanför universiteten, inte minst genom Vilhelm Mobergs utvandrarromaner. Birgitta Odén, Kristian Hvidt och Sune Åkerman lyfter bland an-

nat fram hur den begynnande forskningen på området hängde samman med ett ökande intresse bland historiker för en mer teoretiskt orienterad socialhistoria. Det hade varit intressant om de utvecklat denna aspekt lite mer.

Flera uppsatser behandlar som sagt etnicitet och identitetsbyggande bland svenska emigranter. Roger Kvist skriver om religionens betydelse för svenskamerikanernas identitet och politiska lojalitet under 1800-talet, Dag Blanck om hur den svenskamerikanska identiteten upprätthålls bland dagens svenskätlingar och Carina Rönnqvist om svenskkanadensarnas ambivalenta hållning till normmännen i Canada under 1900-talets första hälft. Även en genusteoretisk forskningsinriktning finns representerad i volymen: Eva St. Jean skriver om maskulinitetsyttringar bland svenska män som levde i Canadas vildmark under första hälften av 1900-talet. Daniel Lindmark påminner om att 1800-talets svenska utvandring till Amerika inte var den första. Sverige hade vid 1600-talets mitt kolonin Nya Sverige i det som senare blev Delaware, och svenskätlingarna där hade också en identitet att förvalta.

Invandring till Sverige uppfattas vanligen som en företeelse som ligger oss betydligt närmare i tiden än utvandringen. Redan i början av 1900-talet importerades dock säsongarbetskraft till Skåne från Galizien och andra delar av Östeuropa. Om detta har Lars Olsson skrivit tidigare; här skriver han om sådan arbetskraftsimport till IFÖ-verken i Bromölla. Jan Ekberg och Katarina Hjelm skriver utifrån skilda infallsvinklar om invandrarernas situation i Sverige under efterkrigstiden.

Om svenskar och amerikaners uppfattningar om varandra handlar ett par bidrag. Göran Rystad beskriver Frans G. Bengtssons syn på Amerika, som präglades av hatkärlek med misstänksamhet mot demokratin men samtidigt ett sökande efter nå-

got friskt och ursprungligt i den unga kulturen. Anne-Charlotte Hanes Harvey skildrar ”det svenska hembitrådet” som stereotyp inom amerikansk teater och vad detta säger om hur svenskar och skandinaver uppfattades av andra grupper i USA.

Gunlög Fur för med utgångspunkt i de nordamerikanska indianernas muntliga kultur en intressant diskussion om muntliga och skriftliga källor till historien. Hon menar att en alltför stark fokus på skriftliga källor stärker historikerns auktoritet och dominans över tolkningen, medan muntliga källor underlättar dialog, delaktighet och ömsesidighet i förståelsen. Denna diskussion hade gärna fått ges större utrymme: källkritiska spörsmål som skillnaden mellan kvarlevor och berättande källor, prövbarhet och frågan om närhet i tid hade kunnat problematiseras mer, liksom historikerns roll vid konstruktionen av historien. Dominans är inte så trevlig, men kan inte distans ibland vara nödvändig?

Mångfalden av ämnen och perspektiv i en festskrift gör det svårt att ringa in en bestämd publik, förutom festföremålets vänner och bekanta. Samtidigt gör dock denna mångfald att många olika typer av läsare torde kunna intressera sig för delar av skriften. Denna bok borde inte heller ha svårighet att hitta intresserade läsare, särskilt som migration och etnicitet ju är synnerligen aktuella forskningsfält och så lär förbli inom överskådlig framtid. I recensentens tycke kunde som nämnts en annan, mer tematisk indelning av boken kanske ha övervägts, och en uppsats som givit en tydligare historiografisk överblick över forskningsområdets utveckling hade varit bra som komplement till de mer personliga minnena å ena sidan och de bidrag som utgör delar av en pågående forskning å den andra. Men det måste samtidigt också sägas att det är en intressant och varierande bok, som visar att fältet är levande och ännu har mycket av vikt att ge. Ulf Beijbom bör kunna känna sig nöjd med den

festskrift som sålunda tillägnats honom och hans gärning.

Martin Alm

Svensk film och visuell masskultur 1900

Pelle Snickars

Stockholm: Aura förlag 2001, 278 s.

BILDER ÄR NÅGOT som historievetskapen alltför ofta har negligerat. Det är synd med tanke på att en gigantisk visuell masskultur växte fram parallellt med industrialiseringen av Europa och USA. Det säger sig självt att dessa massproducerade bilder, i form av fotografier, vykort, skioptikonbilder och filmer, måste ha haft en vida större betydelse än vad de hittills tillmätts av de historiska vetenskaperna och att de därmed också kan bidra till ökad kunskap om och förståelse av det samhälle där bilderna en gång framställdes. Internationellt sett har bilden under de senaste decennierna fått ett allt större värde som tidigare outnyttjad källa, medan det inom svensk forskning fortfarande är en relativt ny företeelse. Det här beror på att bilden i alla dess former har lämnats åt konstvetenskaperna, som har utvecklat teoretiska och metodiska redskap för att analysera bilderna – ofta för att utrona vad som är ”konst” – med den begränsningen att mass- och populärkulturen sällan har analyserats på ett mer ingående sätt, vilket i sin tur har lett till att den studerade tidsperioden ofta har framstått som skev och ofullständig, framför allt sett ur en historievetskaplig synvinkel.

På senare år har dock intresset för bilder vuxit hos historikerna, samtidigt som konstvetenskaperna på allvar har börjat inrikta sig allt mer på att införliva det samhälle i vilket bilderna producerades i sina analyser och därmed också bredda resultaten av efterforskningarna. En av innovatorerna på det här tvärvetenskapliga området är film- och mediehistorikern Pelle

RECENSIONER

Snickars som bryter ny mark när det gäller grundläggande frågor om bildens värde som visuellt historiskt källmaterial och dess funktion i samtiden i sin rikt illustrerade avhandling *Svenska film och visuell masskultur 1900*.

Med utgångspunkt i det ovanliga källmaterialet, som i huvudsak består av stereografiska bilder, vykort, skioptikonbilder och icke-fiktiva stadsfilmer, tar han med läsaren på en resa som påbörjas under 1880-talet, sträcker sig över förra sekelskiftet och landar någonstans i 1910-talet och visar genom denna kronologi hur en ”seendets kultur” kom att utvecklas som i högsta grad var med och formade betraktarens bild av Sverige och omvärlden. De flesta av dessa offentligt förevisade bilder var nämligen av geo- och topografisk natur, oftast presenterad i en logisk ordning som tog med åskådaren på en underhållande resa som, enligt samtida reklam och recensioner, även skulle vara lärorik.

I Stockholm och Göteborg fanns till exempel Panorama International, två filialer av cirka 250 som den Berlinbaserade tysken August Fuhrman lät installera runtom i Europa, och som kunde förevisa bildserier för 25 personer vid samma tillfälle á 30 öre. Panoramat bestod av ett stort runt skåp och i varje tittglugg visades bakifrån belysta och kolorerade s k stereoskopiska bilder, två likadana fotografier som placerats intill varandra och som gav en optisk illusion av djupseende. Vid samma period var det också mycket vanligt med förevisningar av, både kommersiellt och ideellt, skioptiska bilder (ungefär som dagens diabilder) i samband med föredrag, och i Stockholm öppnades Biologiska museet, Skansen och en så kallad rundmålningsbyggnad på Djurgården, samtliga attraktioner som främst riktade sig till ögat. Därtill kan också läggas den fullkomliga försäljningsexplosion av vykort som satte in. 1904 postades inte mindre än 48,7 miljoner i Sverige!

Snickars visar i sin undersökning att alla

dessa bilder notoriskt inordnade sig i samma förfilmiska tradition när det gällde motiv, hur de beskars och hur de presenterades och genom detta kan han tydligt åskådliggöra att den senare så dominerande filmen enbart var ett visuellt medium bland andra, som i stark konkurrens påverkades av de andra medierna. Men än mer intressant är att denna visuella tradition, som följde ett liknande mönster i Europa, medverkade till att skapa en sammanhållande föreställning av hur Sverige som nation såg ut vid den här tiden. Människor som inte hade råd att resa kunde nu gå och se en film på de nya biograferna som visade bilder från till exempel Kalmar, eller så kunde de beskåda liknande bilder på de rundresande panoramorna eller på ett ideellt skioptikonföredrag. Och de som hade råd att resa ville naturligtvis se de platser som de tidigare hade sett på film eller på bild. Svenska turiskföreningen påbörjade sin verksamhet vid den här tiden och det är inte förvånande att de lade stor vikt vid att samla in fotografier som skulle visa upp den stolta nationen Sverige, samtidigt som de planerade resrutten som sträckte sig utefter de nyanlagda järnvägarna som genomkorsade landet.

De flesta av dessa visuella förnöjelser penklade mellan det rent underhållande och det pedagogiskt upphöjande och eftersom de ofta hade en mycket ringa inträdesavgift, det kommersiella låg just i massbesöken, blev det redan tidigt en förströelse för arbetarklassen, kanske framför allt när det gällde filmen. Men paradoxallt nog fick inte arbetarna se sig själva eller sina egna miljöer på dessa bilder eftersom den visuella traditionen inte inkluderade ”slum” i det bästa som Sverige kunde visa upp. Här ligger även den brännande frågan om skillnader och likheter mellan det fiktiva och det icke-fiktiva – och i förlängningen – den vetenskapliga frågan om hur man ska kunna använda dessa bilder som ett historisk källmaterial.

Snickers visar att det icke-fiktiva bildmaterialet dominerade kraftigt kring förra sekelskiftet och han tar även upp frågan om detta material kan utnyttjas för att undersöka hårda konkreta fakta om till exempel tidens arkitektur och människors kläddesl, men kommer egentligen inte fram till ett ordentligt svar eftersom det formmässiga kringarbetet för att exakt bestämma en bilds eller en films tillkomsthistoria med alla dess begränsningar utgör ett alltför stort, och ibland, omöjligt arbete för den enskilde forskaren. Han tar bland annat upp en stadsfilm, *Bilder från Nyköping* (1907), som visar hur människor från både arbetar- och medelklassen kommer ut från den nystartade biografen, och drar sedan den optimistiska slutsatsen att denna enda film utgör ett belägg på att biografpubliken inte alls var lika homogen som tidigare hävdats, något som naturligtvis inte alls är hållbart ur en historievetenskaplig synpunkt. Kombinerat med en undersökning av till exempel biljettpriser skulle man dock kunna bygga upp en mer hållbar beviskedja för biografpublikens eventuella heterogenitet.

Likväl är bilden en betydelsefull och tidigare outnyttjad källa för historiska studier som numera är på frammarsch och Snickers avhandling är ett mycket välkommet steg på den inslagna vägen.

Tommy Gustafsson

Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939

Martin Alm

Lund: Studia Historica Lundensia 2002, 391 pp.

FOR MORE THAN TWO hundred fifty years America has fascinated, repulsed, and in very diverse ways, captured the imaginations of Swedes. The question that Martin

Alm asks in his thesis is, what has all of this attention meant for Sweden, and more importantly, for Swedes' own understandings of themselves and their place in the world? The explicit objective of his thesis is, "to investigate the dominant Swedish conceptions of the USA between 1900 and 1939, and to use these conceptions as a point of departure for a study of the Swedish discussions about, and reflections over, Swedish society and the character of Swedish culture at the time" (p.16, my translation). In order to do this he focuses upon three specific fields of study. First he investigate the emigration debates which took place in Sweden in the first decades of the 20th century. Following that he examines the discussions that took place in the inter-war years in Sweden about the degree to which the American example could be used as an economic and technological model of change in Sweden. And finally, he analyzes some of the debates that took place in the inter-war years over the cultural effects Americanization might have in Sweden.

The book is divided up into eight chapters including an introduction, a conclusion, and two chapters devoted to each of his three fields of study. Empirically, the study is based upon the printed materials in which the debates about America took place. This includes published articles, books, public addresses, and recommendations. In addition to this, Alm has also chosen to limit his study to the words of what he describes as the political, cultural, and academic elite of the day.

The author has, in short, a rather large collection of empirical material to cover. The result is not a scholarly work that is lacking in complexity. Over the course of the thesis Alm presents the conceptions of America held by liberals, cultural conservatives, cultural radicals, humanists, modernists, employers, labor unions, and Marxists, among others. In each case – and in connection with each of his three fields of

RECESSIONER

study – he thoroughly delineates the (often contradictory) ways in which representations of America could be invoked to further each group's political, economic, and cultural agendas. As he moves from case to case he also demonstrates the manner in which perceptions of America could shift from positive, to negative, depending on the specific context of its invocation. Untangling the threads and logic of these debates, is not a small task, but Alm handles it very well.

Stylistically, there is a tendency towards repetition in the book. This is partially due to the repetitive nature of the narratives he is studying – representations of America as a technological wonder, inhumane behemoth of capitalism, or source of cultural degeneration (to name just a few images) are invoked by many different actors. Although these actors often had slightly different agendas that they were striving to realize, the manner in which some of them (such as humanists and cultural conservatives, to give one example) invoked metaphors of America, could as Alm himself points out (p. 280) overlap to some degree. This is a simple fact of the reality that he is presenting. However, the degree to which these themes return again and again is then aggravated by the structure of the book in which Alm opts to use two chapters for each of his three fields of study. This structure forces him all too often to either restate a line of argumentation that began earlier in the book, or to remind the reader of details in his argument that may have appeared forty or fifty pages earlier. For example, on page 220 he begins to explain the differences between the two groups of "traditionalists" whom he calls "humanists" and "cultural conservatives"; however he does this again on page 280, and once again in a chapter summary on page 300. These discussions are not completely identical; nonetheless, the argumentation of the book would have been crisper and

perhaps more linear in nature if this organizational structure (of devoting two chapters to each field of study) had been avoided. Indeed, I think the main points in the book could have been made in a more concise form. Longer is not always better. But this is a question of style.

An aspect of the book that I found particularly interesting was the manner in which Alm uses the debates about America to illuminate the path Sweden took on its way to modernity. Sweden's development into a modern nation is a major theme that is systematically investigated throughout the book, but it is also a theme that was extensively investigated by a number of ethnologists (and many other social scientists) in the 1990s. A problem with much of this earlier work lies in the degree to which it tended to underscore the uniqueness of the Swedish example. In much of this ethnologic literature Swedish modernity has been described as anything from an aesthetic ideal to a set of values that distinguished Swedes from Others. Alm adds a new and intriguing dimension to this discussion, pointing to the way in which many of these values and ideals developed (at least partially) in the space of the transnational as Swedes reflected upon the American example, and debated the pros and cons of such issues as democracy and universal suffrage, industrial rationalization, mass production and consumption, and individualism versus collectivism. In short, Sweden may have developed its own particular route to modernity, but it did so in a larger global context in which many Swedes were quite sensitive to developments taking place in the United States as well as in other countries such as the Soviet Union and Germany.

Two chapters in the middle of the book focus upon the linkage between representations of America and the development of new economic strategies in Sweden. As Alm points out (p.145), this is an underde-

veloped area of study. However, in the international literature today there exists a growing interest in the combined study of culture and economics. Within this literature it is argued, among other things, that economic processes have to be understood in relation to the cultural contexts in which they are embedded. I would argue that this is exactly what Alm achieves in this middle section of his book (and even the final section exploring the cultural side of the Americanization debates).

Here Alm traces the contours of the development of the welfare state and demonstrates the manner in which Swedish intellectuals, including the Myrdals, critically observed the changes taking place in the United States and debated their relevance as models for Swedish change. These debates may have focused upon the appropriateness of diverse economic models, including New Deal politics, but as Alm argues, they ultimately worked to redefine the way in which many Swedish intellectuals (and a broad cross-section of the population) came to rethink their national identity in terms of modernity, and even as a world leader of modernity. This is a fascinating area of study that would be worth pursuing into the present context of New Liberalism.

In concluding, I would like to emphasize that this book should be read by anyone interested in questions concerning the Americanization of Sweden, but it is also relevant to those scholars more broadly interested in the study of transnational cultural process in the Swedish context. The author does not explicitly position his book as a contribution to the growing literature on globalization. However, it is a contribution to this field, and it should be placed at the top of the reading lists of the all too large pool of cultural, economic, and political theorists who would lead us to believe that globalization is a phenomenon particular to the late twentieth cen-

tury. Behind the tight web of debates and images of America that Alm discusses, lies an extremely dynamic and vital transnational flow of rather abstract cultural ideas, political images, and economic strategies (not to mention the enormously tangible wave of migration that sparked many of the debates about America in the early twentieth century context). Alm has quite successfully captured the immense flexibility with which Swedish intellectuals participated in this transnational exchange of ideas. His study overwhelmingly demonstrates that our understanding of Americanization in particular – and globalization in general – needs a stronger historical anchor than that which many of today's post-modern theorists have provided.

Tom O'Dell

Kärlek i tjugonde seklet. En biografi över Alva och Gunnar Myrdal

Kerstin Vinterhed

Stockholm: Atlas 2003, 328 s.

”Om Alva Myrdals frågor til vår tid”, *Arbetshistoria* 2003:2–3

DENNE SOMMER HAR JEG læst om to stærke kvinder. Den ene var svensk. Den anden er dansk. Begge har i deres tid haft stor indflydelse på politikken, men hver på deres måde. Og begge har haft svar på de problemer, moderniseringen stiller samfundet overfor. Den danske kvinde er Pia Kjærsgaard. Den svenske Alva Myrdal, og hun har gennem det seneste år været genstand for stor hæder. 2002 var 100-året for hendes fødsel, og det er blevet fejret på behørig vis med en stor, international konference i Stockholm og et temanummer af *Arbetshistoria* med bidrag fra flere fremtrædende kvinde- og fredsforskere, der skildrer Alva Myrdals bidrag til det 20. århundredes samfundsdannelse. Og så er der *DN*-journalisten Kerstin Vinterheds biografi *Kärlek*

RECENSIONER

i *tjugonde seklet*. En biografi över Alva och Gunnar Myrdal, der primært er baseret på parrets brevsamling i Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek.

Bøger om ægteparret Myrdal er set før, ikke mindst om Alva, der også vejer tungt i Vinterheds bog. Selv har jeg især været glad for Jan Olof Nilssons social-psykologiske fortolkning af Alva Myrdal som et produkt af og samtidig et symbol på det moderne. Som en person, der i en brydningstid lader sig rive med og blive *en virvel i den moderna strömmen*, som undertitlen på bogen fra 1994 lyder. En anderledes beskrivelse af en vigtig person i moderne svensk historie.

Vinterheds perspektiv er et andet. Hun skriver om det moderne ægteskabs vilkår og de valg, kærligheden bliver stillet over for i det 20. århundrede med nye muligheder for den enkelte og tilsvarende større komplikationer for det fælles liv. Hendes bog kommer således til at handle mest om Alva og de ting hun gør, eller ikke gør, for at få både Gunnar og de tre børn, Jan, Sissela og Kaj, til at fungere som hendes familie, hendes *Gemeinschaft*. Alva var godt nok en moderne kvinde med selvstændig politisk karriere og succes, men hun var ikke mere moderne end, at hendes idealer udgik fra en traditionel borgerlig familieforståelse, hvor kvinden skulle købe sig fri ved at indgå aftale med staten om minimum to børn til fællesskabet. Det var Alvas løsning på kvindens evige dilemma, *the womens two roles*, som en af hendes bøger lavet i fællesskab med forskeren Viola Klein, hed. Kvinden skulle levere børn til fællesskabet og helst i rigeligt omfang, hvis hun var velnæret, velbegavet og med gode gener. Det ville sætte hende fri til et selvstændigt liv.

Men Alvas løsning var ikke uden ofre. Nogen eller noget måtte bøde for dette hektiske liv i politik og samfund, der altid rev moderen væk fra børnene. Storheden for ægteparret Myrdal havde en pris, og prisen var den fortabte søn, Jan Myrdal.

Ham, der vendte sig imod sine forældre og begik modersdrab i de tre erindringsbøger, *Barndom*, *En annan värld* og *Tolv på tret-tende*. Et offer, som rystede Alva, men som hun ikke desto mindre levede med. På sin vis overraskende. Og dog, for hvad er storhed uden ofre? Overmenneskeligt? Overmenneskelige var Alva og Gunnar Myrdal ikke desto mindre, da de afskrev deres børns arveret. Jan, Sissela og Kaj har ikke arvet en krone fra deres storslåede forældre. De har fået nøje kontrollerede beløb til uddannelse og til at komme i vej med børn og bolig. Men de har ikke arvet noget som helst. End ikke Alvas og Gunnars ejendele, som også blev testamenteret til en fond. Ville de have noget, blot en ting med affektionsværdi, skulle de spørge. Det var et spørgsmål om at overholde sine principper. Og principielt var arveretten i Alva og Gunnars øjne forkert. Børn havde ikke ret til at arve deres forældre på samme måde, som børn ikke havde krav på deres forældres tid. Det var ligemeget, hvad man følte. Principperne talte, og det må være Alva og Gunnars storhed. At de var principfaste. Stærkt disciplinerede og arbejdsnarkomaner.

Men deres breve er fulde af savn. Fra Alva flyder det med lidenskabelige ord. Hun må have elsket. Hun må have følt. Alvas breve er overstrømmende, til tider patetiske og vidner om en tvivl, hun trods alt har haft, men ikke lyttet til. Var det nu rigtigt, hvad hun gjorde? Og ville de mon nogensinde få et almindeligt liv, et liv som dengang hvor der bare var Gunnar og Alva? Gunnar længes. Længes efter Alva, der altid er på rejse. Elskede de virkelig hinanden? Eller var deres kærlighed mest en kærlighed til, hvad de kunne udrette sammen? "You will understand, I feel sure", skriver Gunnar til sin 14-årige søn, der for anden gang må undvære sin moder, "I have longed to have her here".

Gunnars behov for Alva var større end hendes behov for ham. Gunnar savner

Alva. Men det gør hendes børn også. Længes efter Alva. Alva som var kendt med hele verden. Da først Gunnars politiske storhed var forbi efter hans korte tid som handelsminister, var det Alva, som kørte. I 1949 blev hun chef for FN:s sociale afdeling i New York. Gunnar boede i Geneve, hvor han var chef for FN:s økonomiske kommission for Europa – den, der aldrig lykkedes, og som Marshall-hjælpen erstattede. De var 'top of the pops' i det nye internationale samfund, som blev den kolde krigs diplomatiske modspil. 'First she takes Manhattan', og da det var overstået, indtog Alva Unesco i Paris, hvor hun vandrede rundt "luftburen av inspiration". Nu ser jeg klart, skriver hun langt senere, at først 1949 blev jeg et frit menneske. Og så lykkelig i New York, i Paris, i New Delhi. I Delhi førte hun som Sveriges udsending lange samtaler med Nehru. I New York holdt hun *parties* for alverdens celebriteter. I Paris indrettede hun sig som altid chic og elegant. Misundelig på Alva? Hvilken kvinde ville ikke være det? Indrette chic hjem i verdens byer og føre lange samtaler med magtens mænd? At tænke sig. Leve som Alva. Hende der gjorde som mændene. Betalte sin pris og ydede sine ofre.

Alva. Denne fantastiske og altid fraværende kvinde, som nu et tiår efter den værste krise i folkhemmets historie, er ved at generobre en ny position. Det skriver Vinterhed. Efter 1980ernes angreb fra Jan Myrdal og 1990ernes kritik af den svenske modernitet, er det nu tid til at studere Alva på en ny måde. For gennem Alva kan vi ifølge Vinterhed lære, hvordan man forener forældreskab med arbejdsliv, og hvordan man løser konflikter med fornuft, ikke med våben. Det er bare det, og her har jeg mine forbehold overfor Vinterheds fremlægning, at selv Alva bliver gammel med tiden. Hendes løsninger hører til i nationalstatens og industrisamfundets tidsalder. Man kan ikke løse det nye befolkningsspørgsmål og behovet for ny arbejdskraft

ved at få folk til at få flere børn. Man kan ikke løse indvandrerproblemet med folkhemmet og en konservativ opfattelse af det nationale fælles. Og man kan ikke løse verdens orden med svensk neutralitet og planlægning. Det går bare ikke.

Alva Myrdal er et ikon for den særlige måde, moderniteten i det 20. århundrede blev bemestret på i Sverige med en national velfærdsstat spundet op omkring familien som samfundets urcelle. Det var en etatisk moderniseringsmodel, hvor staten blev svaret på den opløsning, som førte i kølvandet på de gigantiske politiske og sociale omvæltninger. Men en stærk nationalstat er ikke svaret på nutidens problemer. Det er kun Pia Kjærsgaard og andre højrenationalister, som tror på den vej.

Når jeg læser Kerstin Vinterheds bog om ægteparret Myrdal eller *Arbetarhistorias* temanummer, "Om Alva Myrdals frågor til vår tid", kan jeg ikke undgå at bemærke denne tilsyneladende begejstring for Alva Myrdal netop i disse år, hvor moderniseringen igen stiller samfundet under pres. Som om hun havde en løsning på vor tids problemer, eller som om løsningen ligger i de gode, gamle velfærdsstatsdage, hvor folkhemmet fungerede intakt, og hvor Sverige var del af den globale verden som en selvstændig og neutral nation. I dag må der andre løsninger til. Overnationale og multikulturelle løsninger, der ikke på samme måde kan læne sig op ad kollektiviteten i det nationale fællesskab. Der forekommer mig at ligge en længsel hos Vinterhed. En længsel, som i Danmark kommer til udtryk gennem den selv samme Kjærsgaard og hendes nationalistiske parti.

Pia Kjærsgaard er ingen Alva Myrdal. Det er klart, men begge kvinder har i hver dages tid vundet et vist offentligt gennemslag med deres løsninger på moderniseringens problem. Alva Myrdal ville gribe moderniseringen og bemestre den. Pia Kjærsgaard vil bare arbejde imod. Hendes løsning er en tilbagevenden til velfærdssta-

RECENSIONER

tens storhedstid i 1950-erne. Men at gribe moderniseringen idag er ikke det samme som at gribe ud efter Alva. Det gør Pia Kjærsgaard jo. Og det er vel ikke det, hun vil, Kerstin Vinterhed. Eller er det?

Cecilie Felicia Stokholm Banke

Kriget, staten och rederierna. Den svenska handelsflottan 1937–1947

Ingela Karlsson

Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 2003, 322s.

NU NÄRMAR SIG MÅNGA forskare åter 1930- och 1940-talen för att behandla Sveriges relationer med Nazityskland. Pengar är ett lockmedel, för Vetenskapsrådet har fått 20 miljoner kronor för att relationerna ska utforskas. Ingela Karlsson är med i det stora projektet, men föreliggande bok är inte ett resultat av detta. Bokens historia är väsentligt äldre, och det är författarens doktorsavhandling.

Vid läsningen blir man förvånad över att detta mycket centrala tema för Sveriges historia under andra världskriget inte tidigare blivit systematiskt behandlat. Flera har varit inne på ämnet. Några offentliga utredningar har berört det. Gunnar Hägglöf är författaren till klassikern *Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget*. Nicholas Rockberger har skrivit *Göteborgstrafiken. Svensk lejdtrafik under andra världskriget* och Lennart Friberg *Styre i kris-tid. Studier i krisförvaltningens organisation och struktur 1939–1945*. Några har skrivit hyllningar till de svenska sjömännen, och i rederiernas och redarfamiljernas historia har man kommit in på ämnet. Närmaste föregångaren är dock en uppsats av Kent Olsson i *Sjöfartshistorisk Årsbok* 1990.

Ingela Karlsson behandlar sitt ämne med en stor och välgörande systematik. Det första stora kapitlet handlar om ”Den

svenska sjöfarten under andra världskriget”. Där får vi ta del av den statliga sjöfartsregleringen, som var ingripande men byggde på medverkan från de ledande inom näringen. Framför allt spelade Transatlantics VD Gunnar Carlsson en mycket viktig roll. Det hade han för övrigt gjort redan under första världskrigets handelsförhandlingar. Av kapitlet framgår också hur viktigt den 9 april 1940 var även i detta sammanhang. Genom Tysklands okkupation av Danmark och Norge kunde en spärr etableras som skilde Skagerack från övriga Nordsjön. Härigenom delades den svenska handelsflottan i de fartyg som fanns innanför och de som var utanför Skagerackspärren. I krigets slutskede inrättades en västallierad myndighet, United Maritime Authority, i kraft även under tio fredsmånader. UMA skulle se till att världens transportkapacitet blev rationellt utnyttjad, och Sverige förmåddes vara med i detta samarbete. Den egna svenska sjöfartsregleringen var i kraft till och med år 1949.

Nästa stora kapitel behandlar ”Den svenska handelsflottans utveckling under andra världskriget”. Här redogörs för handelsflottans intäktsutveckling och sjöfartens bidrag till Sveriges bytesbalans. Av stort intresse är informationen om krigsförlisningarna. 241 handelsfartyg totalhavererade som en följd av krigshändelserna och dessutom 29 fiskefartyg. 1277 personer på handelsfartygen omkom och 85 yrkesfiskare. Det kan jämföras med att 782 personer omkom till följd av olyckor inom den svenska beredskapstjänsten. De hyllningar som de svenska sjömännen under andra världskriget fått är synnerligen välmotiverade. En följd av kriget och krigsförlisningarna var att den svenska handelsflottan kraftigt moderniserades. Framför allt gick man över från ångfartyg till motorfartyg. Den svenska handelsflottan var efter krigsslutet mycket konkurrensduglig.

Bokens tredje stora kapitel innehåller en

närmare analys av tre av de större rederierna: Stockholms Rederi AB Svea, Ångfartygs AB Tirfing och Transatlantic. Tillsammans stod dessa rederier för drygt 15 procent av Sveriges bruttohandelstonnage. Sveas handel gick i stor utsträckning på Tyskland, och där var malm- och koltransporterna viktiga. Tirfing ingick i Broströmkoncernen, och dess fartyg gick huvudsakligen i tramptrafik mellan utländska hamnar. Den helt överväldigande delen gick mellan hamnar utanför Skagerackspärren. Transatlantic, Gunnar Carlssons företag, var i hög grad inriktat på linjetrafik på västra halvklotet. Bland annat betydde rederiets fartyg mycket för Australiens försörjning. De fungerade som en livlina för det landet, och efter kriget uttryckte Australiens regering sin stora tacksamhet mot svenskarna. Av de tre undersökta rederierna tappade Svea under kriget andelar i den totala svenska handelsflottan, medan Transatlantic vann. Störst framgång hade dock Rederi AB Nordstjernen, Johnsonkoncernen, medan den stora förloraren var Trafik AB Grängesberg–Oxelösund. Det bolaget, som främst var malmfraktande, förlorade under perioden 1940–44 tre fjärdedelar av sitt förkrigstonnage och hann endast ersätta ungefär hälften av förlusterna fram till 1945.

Till bokens förtjänster hör att författaren är angelägen om att förklara de begrepp hon använder. Här finns vidare en nyttig sammanställning över begreppen med förklaringar. Med dess hjälp kan man bland annat lära sig vad tidsbefraktning är. På motsvarande sätt finns med illustrativa diagram, tabeller och figurer. Också de är väl sammanställda.

Ingela Karlsson kommer även in en del på frågor som i annat sammanhang varit diskuterade. Redan har nämnts diskussionen om krisstyret med kommissioner men också med gedigen förankring i respektive näring. Också i detta avseende skulle det vara nyttigt med en mer systematisk jäm-

förelse med första världskriget. Varför misslyckades kommissionsväsendet så rejält under första världskriget och lyckades så förhållandevis bra under andra? Detta är en begäran som inte ska appliceras på Karlssons avhandling men väl på de stora projekten om andra världskrigets Sverige.

Även den svenska järnmalmens betydelse för den tyska krigsapparaten tangeras av Karlsson. Hon refererar uppfattningen om denna järnmalmens avgörande betydelse men understryker att den svenska malmen alls inte utgjorde huvuddelen av den tyska järnmalmförsörjningen. Den egna produktionen var stor och annexionerna 1938, 39 och 40 ökade Tysklands tillgång till god malm. Däremot var givetvis den svenska järnmalmen viktig, för den frigjorde tysk arbetskraft som i annat fall fått ägna sig åt malmbrytning. I denna fråga kan hon tryggt luta sig mot sin handledare, Martin Fritz. För övrigt bör framhållas att Storbritannien senhösten 1939 godkände omfattningen av den svenska järnmalmsexporten till Tyskland.

Sverker Oredsson

Antikommunism och kommunism under det korta nittonhundratalet

Werner Schmidt

Lund: Nordic Academic Press 2002, 477 s.

FÖRLAGSORTEN ÄR LUND, men Werner Schmidt är forskare vid Södertörns högskola, och hans arbete ingår i Vetenskapsrådets program om Militär underrättelse- och säkerhetstjänst. Författaren hoppas att bokens titel ska vara irriterande. Ordningföljden mellan de båda huvudorden förklarar han avslutningsvis. De ledande i samhället stod för antikommunismen. De i samhället mindre integrerade, ”subalternerna”, stod för kommunismen. Därför börjar han med ordet antikommunism. Han gör även en jämförelse med antisemitism

RECESSIONER

och menar att liksom antisemitism kan existera utan judar så kan antikommunism existera utan kommunism.

Denna tankegång gör att Schmidt ser en rät linje från den preussiska polisens intresse för Karl Marx omkring 1850 till rädslan för kommunister under hela 1900-talet. Detta grundkoncept är, menar jag, felaktigt. Visst intresserar sig svensk polis i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet för det socialdemokratiska partiet och detta intresse riktas efter partisprängningen 1917 i hög grad mot det vänstersocialistiska partiet, men 1921 sker något helt nytt. Sveriges vänstersocialistiska parti blir Sveriges kommunistiska parti (SKP), en sektion av Kommunistiska internationalen. SKP antar Internationalens 21 punkter och förbinder sig att lyda dem. Partiet skall kämpa mot både socialpatriotism och socialpacifism och bryta med reformismen. I realiteten innebär detta att partiet underordnar sig inte bara Internationalen utan också Sovjetunionen, och detta land uppfattades vara Sveriges potentiella fiende. Det var inte märkligt att SKP betraktades med stor skepsis inte bara av polisen utan av hela etablissemangen inklusive de övriga politiska partierna.

Bundenheten till Internationalen och Sovjetunionen var inte av pro forma-natur. Det visades när medlemmar av Internationalens exekutivkommitté 1924 hjälpte till att sparka ut Zäta Höglund och hans meningsfränder ur partiet och 1929 när en minoritet sparkade ut majoriteten under Karl Kilbom. Det framgick åter när SKP 1939 försvarade Molotov–Ribbentrop-pakten och ställde sig på Sovjetunionens sida i dess aggression mot Finland. Mönstret upprepades 1948, då partiet försvarade Pragkuppen och vägrade ta ställning för demokrati. Senare kom partiledningens svassande hyllning av Stalin 1953, och man erinrar sig C-H Hermanssons ord: ”Stalin utförde nyskapande teoretiskt arbete på de mest skiftande områden – ekono-

mins, politikens, filosofins, språkvetenskapens, kulturens o s v. Ingen människa kan förstå vår tids problem utan att ha studerat Stalins skrifter.” Hermansson försvarade Stalin också efter Chrusjtjovs väldiga angrepp på Stalin och Stalinkulten på den 20:e sovjetiska partikongressen 1956. Först efter det att Hermansson blivit partiledare 1964 började han lösgöra SKP från partiets totala bundenhet till Sovjet.

Summan av detta resonemang är att jag menar att under perioden 1921 till mitten av 1960-talet så är det SKP:s bundenhet till Sovjet som utgör grunden för samhällsliga organs misstroende gentemot partiet. Detta kommer inte fram i Schmidts stora bok.

Författaren skriver utförligt om kommunistpartiets uppkomst och om partiets svårigheter i början av andra världskriget. Likaså skriver han om svenskt medlöperi i förhållande till Tyskland under 1930-talet och under följande decenniums första år. Här kan jag hålla med författaren när han för en polemik mot Alf W Johansson som menar att Sverige 1941 hade en relativt djärv politik gentemot Tyskland.

Sedan fortsätter framställningen och tar upp den första efterkrigstiden. Kapitel 7 finner jag vara intressantast. Med hjälp av östtyskt material ges en hel del inblickar i det svenska kommunistpartiet. Här kan man erinra om Andreas Linderoths avhandling *Kampen för oberoende. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*, men medan Linderoth studerar hur DDR strävar efter ett svenskt erkännande av den östtyska staten, är det främst synen på SKP som intresserar Schmidt. Det framgår att under 1970-talet riktar sig DDR:s SED:s aggression i hög grad mot ”de antisovjetiska och trotskistiska krafterna” kring Jörn Svensson.

Det stora kapitlet om SKP:s relationer till Östtyskland motiveras med att författaren vill undersöka om de svenska kommunisterna varit potentiella landsförrädare

och sannolika spioner, och han kommer fram till att denna hotbild saknade grund i verkligheten. Nu tycker jag att större delen av Schmidts resonemang inte säger någonting åt något håll. Bärighet har en konklusion av den östtyske spionchefen Markus Wolf, som sagt att han inte ville värva som spioner organiserade kommunister i västländer. Detta verkar klokt resonerat och ingen påstår att Wolf är ointelligent. Men mot detta får ställas det som tydde på att de svenska kommunisterna stod närmare Sovjetunionen än det egna landet: SKP:s medlemskap i Internationalen så länge som den existerade, solidariseringen med Sovjetunionen under Vinterkriget, acceptansen av Pragkuppen och viljan att se utvecklingen i Tjeckoslovakien som en förebild för Sverige, lovsångerna till Sovjetunionen, inklusive Stalin. Än en gång: Det är inte så märkligt om svenskar uppfattade kommunister som potentiella landsförrädare.

Sverker Oredsson

Berliner Ausgabe. Band 1. Hitler ist nicht Deutschland. Jugend in Lübeck – Exil in Norwegen 1928–1940; Berliner Ausgabe. Band 2. Zwei Vaterländer. Deutsch–Norweger im schwedischen Exil – Rückkehr nach Deutschland 1940–1947.

Willy Brandt; Einhart Lorenz, Hrsg
Berlin: Verlag J. H. W. Dietz 2002, 597 och 424 s.

DEN FÖRSTA STÖRRE Brandt-samlingen kan läsas både utifrån sitt forsknings- och undervisningsvärde. Willy Brandts (1913–1992) större skrifter, artiklar och tjänsterapporter under exiltiden 1933–1945 var ursprungligen oftast skrivna och tryckta på ”skandinaviska” och har ”förtyskats” av de båda bandens redaktör, Brandt-experten

professor Einhart Lorenz (Oslo). Av en nordisk student studeras dessa skrifter självklart i deras ursprungliga version. Hans eller hennes tyskspråkiga kamrat har tvärtom med *Berliner Ausgabe* erhållit en sällsynt givande primärkälla om framför allt det norska 1930- och 40-talen.¹ Andra primärkällor såsom Brandts ymniga brevkorrespondens dominerar särskilt i det krigstida bandet, är nästan genomgående tyska. Korrespondensen skulle tyvärr knappast tjäna som underlag för våra A-, B- eller C-uppsatser med hänsyn till det stora språkets allt svagare ställning i den svenska gymnasie- och högskoleutbildningen.

Primärmaterialet om Brandts deltagelse i den norska arbetarrörelsen och det norska krigstida propagandarbetet har varit omtryckt och utforskat av Lorenz.² Större nyhetsvärde har den ursprungligen tyskspråkiga delen av Brandts litterära dödsbo – korta tidningsartiklar, konferensreferat, brev och promemoria. Dessa visar brett och färgrikt brytningarna inom den tyska vänstersocialistiska exilen, misslyckade enhetsfrontssträvanden, underjordisk verksamhet i hemlandet och internationella aktiviteter (band 1). Även detta fält har odlats av Lorenz.³ Framtidsplanerna för framför allt de tyskspråkiga socialistiska emigranterna för Tyskland och Centraleuropa (band 2) har utforskats i en tidigare svensk doktorsavhandling av Klaus Misgeld. Däri togs även upp den dubbla flyktingen Brandts beröring med den svenska socialdemokratin.⁴ Dock ger oss bandet en god inblick i de förspilda eller förhindrade (av generalissimus Stalin, som redan hade överlevt sig själv) samarbetsmöjligheterna mellan öst och väst, mellan kommunisterna och socialisterna. Hur mycket före sin tid var Centraleuropas exilsocialisterna i det krigstida Stockholm och den yngste bland dessa – tysk-normannen Herbert Frahm (författarnamnet Willy Brandt)!

Mest spännande syns när allt kommer

RECENSIONER

till allt bägge bands *personhistoriska* linje. Trots att även Brandts tryckta privata brev, med undantag av hälsningar till fruar och barn, är politiska, möter oss nästan på varje sida (särskild på den ursprungliga tyskan) människan Brandt – utomordentligt och mångsidigt begävd, företagsam, produktiv och intagande. Vi följer hans andliga växt och mognande, åsiktsskiften och självförsvar. Med avstånd utgör Brandts talrika brev till den framstående tyska vänstersocialisten, fackföreningsmannen och emigranten Jakob Walcher det bästa vittnesmålet av dem alla.⁵ Visst var Walchers "korrespondenselev" långt ifrån ensam på sin väg från revolutionären, utrustad med *Radikalismens barnsjukdom* av Lenin, till reformisten och antikommunisten. Brandts landsman och senare ställföreträdare Herbert Wehner och ungraren Imre Nagy – exilkommunisterna i Stalins Moskva (Nagy dessutom informatör till GPU – föregångaren av KGB) – led brantare strömkantringar under ojämförligt hårdare villkor. Men har dessa politiker efterlämnat likartade uppriktiga brevsamlingar? Det finns skäl att betvivla detta.

Berliner Ausgabe är ännu ej avslutad. Samlingens mest värdefulla del hänför sig till Brandts sista verksamhetsår – efter hans reträtt från kanslerposten 1974. Försmaken ger det redan utkomna band 9, vilket avspeglar Brandts icke-officiella aktiviteter i den tyska frågan och innehåller icke minst hans samtalsuppteckningar med den sovjetiske statschefen Leonid Brezjnev.⁶

Aleksander Kan

Noter

1 Den första samlingen av Brandts exilskrifter räknade endast 380 sidor och hade en sparsam notapparat: Willy Brandt, *Draussen. Schriiften während der Emigration*, Günter Struve (hrsg.), München 1966. I gengäld inleddes bokens samtliga delar storartat av författaren själv.

- 2 Einhart Lorenz, *Willy Brandt in Norwegen. Die Jahre des Exils 1933 bis 1940*, Kiel 1989. Se även recension i *Tiden* 1990:2, s. 117–119.
- 3 Einhart Lorenz, *Exil in Norwegen. Lebensbedingungen und Arbeit deutschsprachiger Flüchtlinge 1933–1943*, Baden-Baden 1992; Einhart Lorenz, *Mehr als Willy Brandt. Die Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP). Untergrund und Exil 1933–1945*, Frankfurt am Main o.a. 1997.
- 4 Klaus Misgeld, *Die "Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten" in Stockholm 1942–1945*, Uppsala 1976.
- 5 Jfr den utmärkta biografien: Ernst Stock, Karl Walcher, *Jakob Walcher (1887–1970) Gewerkschafter und Revolutionär zwischen Berlin, Paris und New York*, Berlin 1998.
- 6 Willy Brandt, *Berliner Ausgabe. Band 9. Die Entspannung unzerstörbar machen. Internationale Beziehungen und deutsche Frage 1974–1982*, Bonn 2003.

Jag har sett framtiden... och den fungerar inte. Journalisterna och främlingarna i öst.

Tom Olsson & Patrik Åker, red.

Stockholm: Carlssons Bokförlag 2002, 182 s.

FORSKNING OM BILDEN av "den andra" är ett mycket populärt tema i nutida historisk forskning. De bästa analyserna i genren som de av Larry Wolff (*Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, 1994), Maria Todorova (*Imagining the Balkans*, 1997) och Iver B. Neumann (*Uses of the Other. "The East" in European Identity Formation*, 1999) förenar undersökning av "bilden" med analys av den bakomliggande sakhistorien. En svensk historiker, Martin Alm, har nyligen i *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser*

om USA åren 1900–1939 (2002) fördjupat genren genom att ersätta begreppet "bild" med "berättelse". Hans analys är dynamisk och visar hur bild och sakhistoria påverkar varandra. När det gäller resenärer från västliga demokratier till Sovjetunionen har Michael David-Fox visat att det är oundgängligt att ta med även den sovjetiska sidan i analysen. Han skriver om "a particular twentieth-century cross-cultural encounter, in which the insertion of ideological as well as cultural and economic comparisons shaped new and consequential calculations of superiority and inferiority between Russia and the West". David-Fox klargör att de sovjetiska värdena hade bestämda föreställningar om väst och ett didaktiskt uppdrag. De bidrog aktivt till utformningen av besökarnas "bild". Även detta är således ett dynamiskt perspektiv med begreppet berättelse som fokus.¹

Det finns också arbeten som är postmoderna i den meningen att den bakomliggande verkligheten negligeras, medan bilden underkastas idéhistorisk och ideologisk analys. Undersökningsobjekten, "bildproducenterna", reifieras och framstår som marionetter för vissa ideologier eller intressen. *Jag har sett framtiden...* är av den sistnämnda sorten. Förändringar i den sovjetiska verkligheten och effekterna av de västliga besökarnas ackumulerade erfarenheter beaktas inte i analysen.

Boken inleds med en sammanfattande inledning av Tom Olsson. Resten är fyra fristående kapitel. Peter Westlund skriver om "Rysslandskännaren Nils Lindhs möte med öst åren 1917–1938". Periodens början är februarirevolutionen, då tsaren störtades, slutet det är då den sista av Moskva-processerna ägde rum. Lindh, som var socialdemokrat, hälsade revolutionen som ett löfte om framsteg. Tjugo år senare menade han att det var fråga om en historiskt betingad rysk väg. Westlund visar att båda perspektiven var deterministiska. Det första var optimistiskt, det andra realistiskt

men bistert. Författaren förklarar inte de motsatta bilderna med att hänvisa till Lindhs erfarenheter under perioden, även om det förvisso nämns att Lindh ett tag satt i säkerhetstjänstens fängelse. I stället framstår det som om Lindh hade förändrats och övergivit upplysningens framtidsoptimism och ersatt den med romantikens historiemysticism och konservatism: "Lindhs tidsperspektiv hade förvandlats från upplysningsmannens linjära till romantikens cirkulära tidsuppfattning" (s.41) Westlund konstaterar att "samma grundläggande problemkomplex och föreställningskombinationer" existerar även idag i synen på Ryssland. Det handlar inte om en "sann" eller en "falsk" syn. Flera olika berättelser kan vara lika giltiga, till och med om de skrivs av en person. Lindhs tidiga bild uttryckte mera hopp än resignation. I hans sena bild var laddningen den motsatta.

Patrik Åkers kapitel om massmedias bevakning år 1989 av generalsekreterare Michail Gorbatsjovs besök i Förbundsrepubliken Tyskland och president George Bushs besök i Polen och Ungern handlar mycket strikt om media och inte alls om någon materiell, politisk verklighet. Den virtuella sovjetiska ekonomins tillstånd beskrivs dock med ord hämtad från realekonomisk analys i termer av "utgifter" och "inkomster". Författaren påstår att medierna i *efterhand* beskrev 1989 som ett revolutionsår. Annars var det så, att både aktörerna i Centraleuropa och de media som citerade dem beskrev kommunistregimernas sorti som en revolution *när händelserna pågick*.

Åker skriver om Polens och Ungerns "antikommunistiska historia" (s. 82, 85). Men denna historia var inte av aktörerna själva konceptualiserad som "antikommunistisk" utan som en fråga om strävan efter demokrati och statlig suveränitet. "Antikommunistisk" var den inte i ideologisk bemärkelse utan enbart i meningen att den var riktad mot vad den östryske dissiden-

RECESSIONER

ten Rudolf Bahro ironiskt kallade ”den reellt existerande socialismen”. Undersökningens resultat är i korthet att kapitalistiska intressen styrde massmediabilden och propagerade en endimensionell syn. Det efterblivna kommunistblocket ställdes mot de avancerade marknadsekonomierna. Resultatet hade dock kunnat bli ett annat om författaren som objekt för sin analys i stället för *Time* och *Newsweek* hade valt *The Economist*, *Le nouvelle observateur* och *Die Zeit* och i stället för *The Times*, *The Guardian* eller *The Independent*. Den postmodernistiska metoden har sina vanskligheter.

Tom Olssons eget empiriska kapitel handlar om Berlinmurens fall 1989 i samtida press. Gorbatjovs berömda ord till DDR-ledaren Erich Honecker i Berlin på 40-årsdagen av DDR:s tillkomst, den 7 oktober 1989, att den som vaknar för sent kommer historien att straffa (den exakta ordalydelsen är okänd) var otvetydigt vad *DN* syftade på i sin ledare då muren föll den 9 november. Olsson sätter in påståendet i en helt annan kontext: ”Klangbotten består av bibelns syndafall” (s.120). I en not menar han att ett obestämt uttalande av Gorbatjov mot kommunistiska makthavare kanske ”spökade” bakom *DN*-ledaren. Här framkommer vad som kan hända när en mediananalys inte refererar alls till den icke-virtuella verkligheten, det vill säga till historien.

Bokens sista kapitel, av Johan Ekekrantz, handlar om ”Rysk postkommunism som medial samhälls(o)ordning”. Analysen utgår från en kulturrelativistisk syn på demokratin och en idealistisk kunskapsteori. Den uppenbara, mycket väl dokumenterade omfattande skogsdöden vid nickelverken på Kolahalvön i Ryssland framstår som en konstruktion av fördomsfulla journalister från Sverige. Författaren ironiserar över att begreppet storstad i svenska media var lika med Moskva och S:t Petersburg, trots att ”det finns många flera

stora städer” i Ryssland. Faktum är emellertid att under sovjettiden Moskva var i en försörjningskategori för sig och den enda ”storstaden” i hela Sovjetunionen. De andra befolkningsmässigt stora städerna var inte städer i västeuropeisk mening utan ”befolkningspunkter”. När S:t Petersburg tas med i beskrivningar kommer således det provinsiella Ryssland faktiskt med. Ekekrantz analys utmynnar i resultatet att de kapitalistiska medierna skapar världen genom att tillverka bilderna av den.

Jag har sett framtiden... och den fungerar inte är ett intressant exempel på föreningen av postmodernistisk kunskapsteori och kommunistisk världssyn. Ryssland, Ungern och Polen blir som så ofta redskap för något annat. Här reduceras de till en rännarbanan för etnocentriska ryttare på marxistiska käpphästar.

Kristian Gerner

Not

- 1 Michael David Fox, ”The Fellow Travellers Revisited: The 'Cultured West' through Soviet Eyes”, *The Journal of Modern History* 2003:2, s. 301.

Makten över arbetsmarknaden. Ett perspektiv på Sveriges 1900-tal

Svante Nycander

Stockholm: SNS Förlag 2002, 462 s.

DET ÄR EN VERKLIGT FULLMATAD volym som Svante Nycander åstadkommit om relationerna mellan arbetsmarknadens parter och staten under inte mindre än 100 år. *Makten över arbetsmarknaden* behandlar på sina drygt 460 sidor alltifrån de första striderna om föreningsrätten via 1920-talets bittra konflikter, vilka kulminerade i Ådalenhändelserna över Saltsjöbadsepoeken, via löntagarfondsstriden och fram till våra dagars diskussioner om jämställdhet. Nycander är väl skickad för ett sådant om-

fattande företag, dels genom sin forskarbakgrund, dels då han som liberal ledarskribent i 30 års tid skrivit om arbetsmarknadsfrågor. Forskningen på området har visserligen varit ymnig och Nycanders bok bygger i stora delar på denna. Yrkesforskare måste emellertid ofta begränsa sig till mindre avgränsade perioder och just därför fyller boken genom sitt helhetsgrepp en viktig funktion.

Det är emellertid långt ifrån enbart en historisk sammanställning av redan befintliga kunskaper om maktförhållandena på arbetsmarknaden som Nycander presenterar. Tvärtom driver han ett antal intressanta teser, dels om den svenska modellens särdrag i ett internationellt perspektiv, dels om vad som varit orsaken till de stundtals dramatiska förändringarna. Till detta kommer att han presenterar ett par nya förklaringar som är både tankeväckande och kontroversiella

Författaren inleder med en viktig positionsbestämning, nämligen att arbetsmarknadsrelationer skiljer sig från både den politiska och den ekonomiska sfären. Å ena sidan innebär deras kollektiva karaktär och tvingande regler likheter med den politiska sfären. Å andra sidan finns det sådant som utbud och efterfrågan på arbetskraft vilket påminner om marknaden. Nycander menar emellertid att arbetsmarknadsrelationer är en helt egen samhällsförhållning där varken modeller hämtade från statsvetenskap eller nationalekonomi går att direkt tillämpa. I detta tror jag han har helt rätt och man kan bara beklaga att vi aldrig, till skillnad från många andra länder, fått arbetsmarknadsrelationer etablerat som ett eget forskningsområde i Sverige. Mycket av forskningen har också haft ett klart partsintresse och därmed har man missat fokus på själva systemet, det vill säga relationerna mellan parterna och staten. I detta har Nycander en poäng, inte minst när han pekar på att många historiker därigenom kommit att överbetona LO:s och un-

derskatta SAF:s roll vid tillkomsten av Salt-sjöbadspolitiken. Är det något område där den politiska styrningen av forskningen varit till verklig olycka så är det just här. Författaren framhåller också att liberalernas insatser vad gäller fackföreningarnas ställning har kommit i skymundan i forskningen och även här synes han ha en poäng.

Nycander hävdar att den mycket ovanliga typ av arbetsmarknadsrelationer som uppstod i Sverige beror på att den svenska staten, till skillnad från vad som var legio i många andra länder, såg ganska välvilligt på detta nya fenomen i det sociala livet. Tesen är nog riktig men inte alls så originell som han vill göra gällande. I själva verket bjöd den svenska staten in fackföreningarna till samarbete i många former innan den parlamentariska demokratin slagit igenom. Den svenska statens mera öppna och folkliga karaktär gjorde till exempel att man inte, till skillnad från många andra europeiska stater, hade tillgång till en kaserneförlagd paramilitär polisstyrka som kunde sättas in mot strejkande arbetare.

Sin mest originella tes lägger Nycander fram när det gäller de fackliga organisationernas arbetsrättsliga offensiv under 1970-talet. Tesen går ut på att det egentligen inte var LO som drev detta utan det socialdemokratiska partiets nya ledning med Olof Palme i spetsen. Skälet skulle ha varit att man för den politiska mobiliseringen ansåg sig behöva en riktigt skrämmande motståndare och då var SAF bättre än de rätt så mesiga borgerliga partierna. LO-ledningen var, om man skall tro Nycander, egentligen motståndare till införandet av alla de nya arbetsrättsliga lagarna och ville istället fortsätta gå förhandlingsvägen tillsammans med SAF.

Det är en spännande tes, men jag är långt ifrån övertygad. En snabb titt i till exempel *LO-tidningen* från denna tid ger en annan bild. Nycander skriver dessutom själv att den strejkvåg som uppstod runt

RECESSIONER

1970 innebar ”ett ifrågasättande av arbetsgivarnas goda vilja och en allmän skärpning av anspråken” från LO:s sida. Vid samma tidpunkt började TCO kräva mera lagstiftning för att öka de anställdas inflytande i företagen ivrigt påhejade av de båda mittenpartierna.

Att LO inför detta skulle kunnat agera mot kraven på lagstiftning förefaller mindre troligt. LO:s rapport *Demokrati i företagen* från 1971 krävde också den skärpt lagstiftning. Det fanns nog delade meningar inom LO om det kloka i att gå lagstiftningsvägen vid denna tid, men att påstå att organisationen som sådan var emot idén och att den drevs av SAP enbart av partitaktiska skäl är med all sannolikhet en övertolkning. Han motsäger sig delvis själv genom att i boken också framhäva att ”Arne Geijer och några andra LO-företrädare väckte i början av 1971 en motion i riksdagen om en allmän översyn av den arbetsrättsliga lagstiftningen. Den följdes av rapporten *Demokrati i företagen* till LO-kongressen samma år. Ansvarig för rapporten var en kommitté med Metalls andre ordförande Bert Lundin som ordförande” (s. 230). Vidare skriver Nycander att vid denna tidpunkt (1971) ”dödförklarade” LO frivilliga avtal ”som den huvudsakliga metoden att demokratisera arbetslivet” (s. 230). Man undrar varför i all världen LO:s och Metalls främsta företrädare skulle motionera i riksdagen och utforma digra rapporter av frågor de enligt Nycander inte vill driva? Om Nycander har rätt, så återstår det för honom att förklara varför dessa ledande personer från LO och Metall så plötsligt kunde ändra strategi – från att ha varit motståndare till lagstiftning några år tidigare till att plötsligt börja motionera i riksdagen och producera rapporter som krävde just lagstiftning.

De kan naturligtvis, som Nycander hävdar, gjort detta för att partistategerna på Sveavägen sagt åt dem. En mera trolig förklaring är denna. Man hade under lång tid

försökt få SAF med sig på att gå avtalsvägen, men kört huvudet i väggen. I ljuset av detta och under trycket från en alltmer radikaliserad opinion ute på arbetsplatser, blev lagstiftning den logiska utvägen. Han skriver själv att ”under strejkvägen 1970 märkte arbetsgivarna hur den fackliga sidan radikaliserades. Det kom in en ny ton i förbundskontakter och samarbetsorgan, ett ifrågasättande av arbetsgivarnas goda vilja och en allmän skärpning av anspråken”.

Hur var det då med den ekonomiska demokratin? Det är här som *Makten över arbetsmarknaden* enligt min mening innehåller något av stort samtidshistoriskt och teoretiskt intresse. Bakgrunden var följande. Olof Palme var från början inte alldeles övertygad om det kloka i att driva löntagarfondsförslaget. Vid partistyrelsemötet den 15–16 maj 1978 försökte han enligt Nycander föra in frågan på ett annat spår. Hans huvudlinje var att man omedelbart borde införa hälftenrepresentation för de anställda i de större företagens styrelser. Ett vinstdelningssystem med individuella andelar skulle ha kopplats till detta och dessa andelar skulle den enskilde kunnat få ta ut vid en viss ålder. Med en sådan uppläggning tänkte Palme att det skulle varit lättare att få en bred folklig uppslutning kring idén om löntagarfonder eftersom han trodde att ”hälfteninflytande är enklare att förklara”.

Förslaget sågades emellertid, särskilt av LO:s dåvarande ordförande Gunnar Nilsson. Hans huvudargument var att fackföreningsrörelsen inte skulle kunna få fram tillräckligt med kompetent folk för att fylla dessa platser i företagens styrelser. Jag måste säga att jag häpnade när jag läste detta och jag kan inte förstå att dessa i grunden sensationella uppgifter inte väckt större uppseende. För det första måste man betänka att detta var världens i särklass starkaste fackföreningsrörelse och dess främste företrädare hävdade att man saknade kom-

petens för att ta makt i storföretagens styrelser. Vad LO därmed gick med på var att man som facklig organisation enbart kunde tänka sig att begära mer av kakan, inte att vara med och bestämma hur den skulle bakas. När man till sist fick möjlighet att ta en rejäl bit av makten över produktion så sade man nej. Ekonomisk demokrati bör rimligen förstås som ett system där de som arbetar också bestämmer och här kastade helt enkelt LO in handduken. För det andra hade ett sådant förslag med all sannolikhet vunnit gehör i riksdagen. Folkpartiet hade till exempel bundit sig för idén om hälftenrepresentation och därmed fanns ett parlamentarisk majoritet för detta steg. För det tredje kan man bara spekulera i vilken ekonomisk vinst alla enskilda löntagare skulle ha gjort om de fått vara med om de exempellösa kursökningarna sedan 1970-talets mitt genom sådana individuella vinstandelar. I stället har alla dessa pengar hamnat i andras händer. Slutligen var detta en politisk reform som skulle ha tagit musten ur de borgerliga partiernas och SAF:s kritik av löntagarfondsförslaget.

Varför ville inte LO ha ekonomisk demokrati? Svaret är förmodligen att detta skulle ha försvagat organisationen. LO ville genom löntagarfonder ha mera makt över investeringarna enligt den idé som är grundbulven i ett kapitalistiskt system, nämligen att den som har makten över kapitalet också bestämmer. Problemet med löntagarfondsförslaget var att dessa maktfrågor aldrig konkretiserades. Det var hela tiden oklart vilka företag som fonderna skulle ha aktier i och vad detta i så fall skulle innebära konkret för de löntagare som råkade jobba i just dessa företag. Ekonomisk demokrati är naturligtvis motsatsen till idén bakom löntagarfonder, nämligen att man har makt över produktionen i kraft av att man arbetar i den, till exempel genom att vara med och utse styrelsen för verksamheten. En genomförd ekonomisk demokrati innebär emellertid med nöd-

vändighet en minskad roll för de fackliga organisationerna om de anställda genom demokrati har makt i företagen blir behovet av facket mindre. I valet mellan ekonomisk demokrati och facklig makt valde LO:s ledning den 15 maj 1978 det senare alternativet. Nycander skriver att detta styrelsemöte förmodligen var Olof Palmes svåraste nederlag, men han ser inte de långsiktiga implikationerna av Gunnar Nilssons nej till Palmes förslag om införandet av en stort steg mot ekonomisk demokrati i Sverige. Vad vi lär oss är att historien inte är given, det hade kunnat sluta annorlunda, mycket annorlunda.

Bo Rothstein

Sociala fällor och tillitens problem

Bo Rothstein

SNS förlag 2003, 326 s.

I SIN SENASTE BOK ställer den produktive Bo Rothstein frågan om hur man kan få människor att samarbeta för att på sikt uppnå för alla positiva resultat som i det kortare perspektivet kan betraktas som ofördelaktiga för egenintresset. Denna klassiska problematik behandlar författaren pedagogiskt briljant, stilistiskt njutbart, mänskligt ödmjukt och mestadels vetenskapligt övertygande. Visserligen finns det för historikern ibland vågade jämförelser i tid och rum, men Rothsteins argument är också i sådana fall inspirerande källor till vidare tankearbete och forskning.

Sociala fällor och tillitens problem kan sägas sammanfalla i tre delar. I en kritisk del analyseras begränsningarna i teorier som vill härleda problemen med så kallade sociala fällor till individualistiska nyttoteorier eller till kulturella traditioner. Där behandlas också de lösningsförslag som lanserats genom teorierna om socialt kapital med vilket menas att samarbete kräver att medborgarna känner tillit och förtroende till

RECENSIONER

varandra. I en andra del testas sedan det samtida Sverige med avseende på graden av tillit mellan medborgarna. Denna granskning leder till en tredje, teoribyggande del där Rothstein med hjälp av historiskt material vill påvisa att rättsstatlighet och socialt deltagande i förvaltningen var viktiga institutioner för att skapa den i internationellt perspektiv tillitsfulla svenska modellen för en effektiv och rättvis välfärdspolitik.

I den teoribyggande delen möter historikern hänvisningar till områden som känns igen från Rothsteins tidigare arbeten, framför allt om statsförvaltning och arbetsmarknadsfrågor. Integrerade i nya teoretiska perspektiv avkastar de emellertid nya insikter om den svenska staten. Ett teoretiskt mervärde utvinns författaren dessutom genom sin beläsenhet i såväl marxistiska som rationalistiska teorier, vilket leder honom till att förfäktat en realistisk forskningsfilosofi som tar avstånd från såväl de postmoderna läsarna i vetenskapen som de oreflekterade neoklassiska postulaten i ekonomisk vetenskap.

Även för den belätne läsaren inställer sig några reflektioner. Bo Rothstein påpekar att ett tillstånd av tillit mellan medborgarna i en stat är ett tidligt fenomen vars reproduktion inte kan säkerställas. Han introducerar begreppet kollektivt minne för en diskussion om hur en vetenskaplig och politisk debatt kan leda till såväl destruktion som konstruktion av förtroende. För Sveriges del exemplifieras konstruktionen av förtroende främst genom hänvisningar till socialpolitiken. Här skulle kanske historikern önskat en återkoppling till 1800-talets nationella traditioner om en allmän frigörelse från överhetsstaten, inte minst markerat genom de politiska striderna om försvarsreformer, skatter och förvaltnings-effektivitet. Egentligen var alla partier i Sverige fram till andra världskriget helt eller delvis arvtagare till denna tradition som därmed verkade enande på nationen såväl

inåt som utåt. Rothsteins koncentration på arbetare och arbetsgivare under mellankrigstiden döljer ibland den betydelse som de fortfarande betydelsefulla arvtagarna till Lantmannapartiet spelade i politiken fram till i alla fall andra världskriget.

Ett andra fenomen gäller ett av bokens nyckelbegrepp, nämligen universalism. Höga nivåer av förtroende för myndigheterna tenderar att sammanfalla med erfarenheter av en oväldig ämbetsutövning, efter universalistiska principer. Historiskt sett beskrevs detta fenomen snarast som en jämlik förvaltning. För historikern är det intressant att fundera över varför jämlikheten har behövt ersättas med universalismen. Rothsteins ibland provocerande kritik av samtida krav på könsjämlikhet antyder att det inte bara handlar om en modeväxling. Jämlikheten har tappat konnotationerna till den konstitutionella regeringskritik som ordet hade på 1800-talet och i början av 1900-talet, kanske till och med förbytts till att betyda närmast motsatsen.

I anslutning till argumenten om behovet av en lagstadgad och oväldig ämbetsutövning inställer sig dessutom en historio-grafisk gåta. Bo Rothstein har etablerat sig som en "lagom"-företrädare i utvärderingen av svensk historia. Liksom i tidigare böcker talar Rothstein uppskattande om Gunnar Heckscher som också var en sådan forskare. Till Heckscher kommer i denna nya bok Svante Nycander vars senare arbeten tittar långt tillbaka mot den korporativa självförvaltningens samförstånds-politik. Det är mycket svårt att inte känna sympati för dessa perspektiv om en mild svensk stat.

Överfört på politikens område har de moderata statsföreträdarna däremot inte verkat enande och samlande. Gunnar Heckscher blev närmast en katastrof som ledare för Högerpartiet i början på 1960-talet. Nycander skrev för en tidning och ett parti som sannerligen drog sitt strå till stacken när det gällde att delegitimera det

historiska arvet om samförståndspolitik. Inte heller Rothstein har haft det så lätt på tidningarnas debattsidor, vilket framskymtar på vissa ställen i framställningen. Det skulle vara en lockande historiografisk uppgift att utröna skälen till denna blandning av konfliktgenerering och samförståndssiver hos dessa intellektuella.

Därmed kommer man till en fjärde reflektion. Det nya språkbruket om tillit, socialt kapital, förtroende och universalism leder i en annan, oftast förbiseedd, riktning historiskt. Viljan att förena egenintresset med omsorgen om nästan och det allmännas väl var väl en gång själva definitionen på en fosterländsk hållning. Använder man det begreppet så inställer sig genast andra, kanske mindre sympatiska erinring-

ar om historiska paralleller. Det beror inte bara på mörka erfarenheter utan också på att detta ord reducerats till att bli ett skällsord och inte längre så positivt klingande som det en gång var för särskilt borgerliga politiker. Rothsteins bok kan bli ett utmärkt teoretiskt redskap för den historiker som kunde känna sig intresserad av utforska historien om de fosterländskt intellektuella som velat fly den så kallade sociala fällan och föreslå vägar att i den enskildes och allmänhetens intresse försöka att bilägga sociala konflikter. Då kan man kanske också vinna kunskap om varför denna sympatiska strävan inte alltid varit så lätt att omsätta i praktiken.

Lars I Andersson